

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

МАЛИНОВСЬКИЙ Артур Тимофійович

УДК 572:82-3

**АНТРОПОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ
СТОЛІТТЯ. КУЛЬТУРНІ ТРАНСФЕРИ**

**10.01.01 – українська література
10.01.05 – порівняльне літературознавство**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук**

Київ – 2023

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано у Міжнародній школі україністики НАН України.

Науковий консультант:

доктор філологічних наук, професор,
академік НАН України
РАДИШЕВСЬКИЙ Ростислав Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри полоністики;

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
БОВСУНІВСЬКА Тетяна Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри зарубіжної літератури;

доктор філологічних наук, старший
науковий співробітник
ТЕТЕРІНА Ольга Борисівна,
Інститут літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАН України
старший науковий співробітник відділу
компаративістики;

доктор філологічних наук, професор
ЧИК Денис Чабович,
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна
академія імені Тараса Шевченка,
професор кафедри
іноземних мов і методик їх навчання.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасному літературознавстві особливого значення набуває потреба перепрочитання української класики в антропологічному вимірі. Нові аспекти національної прози першої половини XIX століття відкриваються в нинішньому методологічному плюралізмі, розмаїтті інтерпретацій, теоретичних підходів, які поєднуються під парасолькою літературної антропології. Класика цілком закономірно набуває нових сенсів і збагачується художньо-естетичним досвідом європейських літератур. Відбувається вивільнення літератури з лона репресивного традиціоналізму, зі скутої його лещатами старої риторичної системи, сформованої релігійним світовідчуттям, моралізаторством і проповідницьким пафосом. Українська проза доби становлення – перехідна система з наявними в ній підтипами і мовними варіантами, які не відриваються один від одного, а створюють єдність у розмаїтті. Маючи всі ознаки переходу, література порубіжжя рухається у межах його типологічних варіантів – зрушення, стрибка, вибуху, починаючись з останнього як найбільш радикального й інтенсивного. Об'єктивно це була література колонізованої України, тому й підходи до неї ґрунтуються на трансгресії, підкресленні ролі марґінесів, руйнуванні традиції «великих наративів» і виробленні осібногo кута зору. Субверсивний, «підривний» характер української літератури доби становлення оприявнюється в найгостріші моменти переходу, історичних розломів і естетичних переорієнтацій.

Перегляд українського літературного канону потребує виходу за межі етноцентризму і врахування різновекторності, білінгвізму, приналежності письменників до білітературних груп. Розпорошеність канону, дуальні форми в монолітному імперському тілі, звісно, підважують його стійкість аж до появи тверджень про нетяглисть літературного розвою, цілковиту відсутність єдиних принципів упорядкування створених різними мовами текстів. В. Моренець довів, що «історична багатомовність», зокрема, «латина й польська XVI – XVIII ст., а в XIX ст. почасти й російська не суперечать цивілізаційній літературній тягlostі, коли цю останню розуміти не виключно у лінгвістичних, а й у філософсько-психологічних категоріях національної ментальності»¹. Йдеться про можливість віднесення творця або певної групи творів до різних канонів, що є цілком закономірним в умовах мультиетнічних імперій початку XIX століття. Це інший вимір синергії канону, в надрах якого народжуються україномовна й російськомовна українська література, творена українцями російська словесність, польськомовна поезія і проза України etc. Безсумнівно, наявність цих пограничних явищ засвідчує потребу в ревізії канону, який «зі стану академічного спокою перейшов у стан критичної потривоженості», зміни конфігурації, «складу цієї канонічної множини»². Українські письменники творили й на чужому ґрунті, відбувалося прирощення сенсів внаслідок обміну

¹ Моренець В. Український літературний канон: міфи та реальність. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 21: Філологічні науки. 2003. С. 10.

² Там само.

між національними літературами. Відтепер українська література означеної доби існує в трьох лише частково сумісних іпостасях – колоніальній, імперській, національній, відповідно до яких виробляються мовленнєві практики, риторика, тропологічна поетика, моделі поведінки, типи трактування історії.

Актуальність роботи. Вибір української прози першої половини XIX століття об'єктом дослідження зумовлений давньою потребою перегляду літературного канону, з'ясуванням ролі деканонізації у зародженні нового прозопису «в умовах багаторічної стагнації, денаціоналізації, переписування і фальшування української історії в поневолювальних антиукраїнських стратегіях панівних режимів»³. Розв'язання цих питань з погляду антропології нової української прози сприяє залученню раніше обійдених увагою периферійних явищ, які посутньо увиразнюють саму природу літератури, її творчі практики, художньо-естетичні інтенції. Побачена під новим кутом зору, проза українських письменників, зокрема й російськомовна, постає як складне суперечливе явище в умовах культурної амнезії, заблокованого національного нарративу, імперської лояльності, мімікрії, духовного ескапізму, білінгвізму, гібридної ідентичності, креолізації.

Погляд на українську літературу першої половини XIX століття як двомовну систему з позиції «критики канону» (Д. Бахманн-Медик) неминуче веде до створення нового канону і розширення сегмента націєрозповідності, контрверсійних засобів трансляції національного нарративу інонаціональною мовою. У цій, власне компаративній, проблематиці накреслюються принципово нові підходи до інтерпретації текстів, обійдених увагою і несправедливо відтіснених на маргінеси літературного процесу. Доповнення національного літературного канону цими напівзабутими текстами перспективне ще й з огляду на відсутність їх наукового розгляду на стику україністики, полоністики, германістики.

Досі належно не оцінений масив текстів потребує зіставлень з деякими імперськими нарративами російської літератури, поданими в постколоніальному висвітленні. Порівняльний аналіз двох літератур, різних мовних кодів всередині вітчизняної прози дозволяє побачити роздвоєність письменства підімперської України, наявні в ньому практики іншості, контрверсії, суперечності між офіціозом письменницького служіння і фрагментацією національної свідомості. Не менш вагомим є вивчення шляхів проникнення елементів белетристики, пересаджених з чужого ґрунту і вкотре опрацьованих літературних шаблонів, фольклорних мотивів у серйозну літературу, яка ставала частиною національного відродження, виражала прагнення до європеїзації, самобутності вироблених у річищі вітчизняної традиції художніх форм. З'ясовано, що прикметою народження нової української прози було перехрестя між російським розповідним дискурсом, почасти європейською літературою, передусім польською перекладною, зародковими формами вітчизняного есею (передмови,

³ Андрусів С. Себе побачити, як в люстрі. Дещо про антропологічну природу транскордонних переміщень. *Między Wschodem a Zachodem. Z dziejów kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego*. Red. W. Kołbuk, A. Nowacki, L. Puszak. Lublin: Wydawnictwo KUL. 2010. С. 155.

післямови, прозові експромти, критичні й естетичні рефлексії А. Метлинського, М. Максимовича, М. Костомарова, І. Срезневського, дидактична риторика П. Гулака-Артемівського, О. Бодянського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, пізніше О. Стороженка), як і звернення до старих традицій полемічної, історико-мемуарної, ораторсько-проповідницької, паломницької літератури. На шляху до питомо національної художньої системи на черзі дня стояла своєчасність перебудови картини світу, естетичної переорієнтації, вироблення модерного типу письма.

Застосування методології культурного трансферу сприяє «віддаленому прочитанню» української прози першої половини ХІХ ст., аналізу її в контексті перехідності до нової антропологічної парадигми. «Нині поняття „культурного трансферу” перебуває в центрі антропологічної культурної парадигми, в якій культура реалізується як сукупність зразків мислення, сприйняття і дій представників одного суспільства»⁴. Актуальність цього інструментарію незаперечна, особливо у зв'язку з дослідженням забутих і напівзабутих творів, рішучого перегляду зашкарублених догм у баченні української прози етапу її становлення. Культурний трансфер як нова методологія порівняльного літературознавства дозволяє у письменстві першої половини ХІХ ст. побачити синтез різних культур і взаємовпливів, залучити низку периферійних явищ, через які відбувається обмін, діалог, встановлюються міжнаціональні літературні контакти. Не вирішеними досі залишаються питання антропології національного простору, культурно зумовленої поведінки, ролі індивідуальних і колективних емоцій у письменницьких візіях історії, селянській епіці й літературній урбаністиці, деконструкції колоніального мовлення означеного періоду. Усе це потребує наукового осмислення з позицій *компаративістики дискурсів* як найновішої дослідницької стратегії, що дає змогу всебічно розглядати національну поведінку, культурно-історичні типи емоційності, міський текст, жанри, літературно-мистецькі стилі, мовленнєві коди імперії з огляду антропології, поезики і риторики тексту, ідеологічних сенсів і політичного підтексту. Вкрай важливо з'ясувати способи функціонування цих міжвидових утворень в історичній перспективі, часоплині, рухливості канону, «актуалізації художньо-естетичної та ідейно-філософської парадигми в контексті культурно-історичних, географічних, антропологічних та антиколоніальних аспектів категорії „літературного переміщення” або *displacement* як стратегії культурософії»⁵.

Поширена в літературознавстві думка про недостатню зрілість і невідповідність «художнього мислення і тогочасного стану української мови до розлогого художньо-прозового дискурсу»⁶ також потребує діалектичного підходу й систематизації в контексті постколоніального повороту, врахування

⁴ Сиваченко Г. Культурний трансфер – нова методологія компаративістики. *Методології сучасної літературної компаративістики*. За ред. Г. М. Сиваченко. Київ, 2020. С. 405–406.

⁵ Радишевський Р. П. Аспекти «літературного переміщення» у творчості Ципріяна Норвіда та Лесі Українки. *Діалог двох культур*. Rocznik XVI. № 1. Sulejówek, 2022. С. 93.

⁶ Бондар М. Довкола Григорія Квітки-Основ'яненка: твори українських прозаїків 30-х – початку 40-х років ХІХ ст. *Слово і Час*. 2017. № 3. С. 50.

специфіки української літератури, яка поставала на риштуваннях антиколоніальної риторики.

Опрацювання огрому оповідних технік, теоретико-естетичних постулатів, письменницьких практик, моделей авторської поведінки дає плідні результати для усвідомлення європейського характеру української літератури, яка позбавляється анахронізмів і впевнено рухається до модерності, уникаючи вторинності, хуторянства, провінційності, маргінальності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Роботу виконано у межах науково-дослідних програм і планових тем Міжнародної школи україністики НАН України. Тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Міжнародної школи україністики НАН України (протокол № 9 від 12 жовтня 2017 р.).

Метою роботи є комплексне дослідження української прози першої половини XIX ст. як перехідної системи, побудованої на створенні принципово нової художньої антропології і відкритої до діалогу на засадах культурного трансферу.

Досягнення цієї мети потребує виконання таких **завдань**:

- проаналізувати українську літературу періоду зламу в контексті реінтерпретації канону і перехідних процесів у мистецтві кінця XVIII – першої половини XIX ст.;
- дослідити етнографічний дискурс української прози першої половини XIX ст. з позицій літературної антропології;
- виокремити антропологічні складники простору, співвіднести їх з ритуально-міфологічними моделями, образами культурного обміну, національною психологією в текстах української прози;
- запропонувати погляд на емоційну складову української прози в контексті літературної антропології та міжкультурного діалогу;
- простежити умови творення української прози доби становлення в аспекті текстобіографії, моделювання індивідуальних письменницьких світів у дзеркалі національної ідентичності;
- проаналізувати взаємовпливи емоційності та історії в контексті українського літературного процесу першої половини XIX ст.;
- застосувати провідне для літературознавчої синергетики поняття крос-культурного аналізу як способу пізнання художньої цілості в плінності її сенсів;
- вивчити компаративні зв'язки харківського і петербурзького текстів української літератури як крос-культурних утворень;
- обґрунтувати поняття фронтального тексту в українській прозі першої половини XIX ст.;
- дослідити мовленнєві коди імперії в аспекті націєрозповідності, поетики і риторики творів, специфічної українсько-російської інтертекстуальності; визначити шляхи її постколоніальної деконструкції.

Об'єкт дослідження – тексти української прози першої половини XIX ст., аналіз яких дозволяє говорити про специфічне історико-культурне явище, тип

художності, зрощений в умовах культурної гібридизації, подвійної ідентичності, локальних наративів, специфічної двомовності.

Предмет дослідження – антропологічна парадигма національної прози першої половини ХІХ ст. як перехідної художньо-естетичної системи, представленої у компаративному висвітленні, міждискурсивних зв'язках, у контексті культурного трансферу.

Методи дослідження. У праці провідним є метод *літературної антропології / антропологічного повороту в літературознавстві*, на підставі якого розглянуто тексти крізь призму людського досвіду. Застосування методу *культурного трансферу* як відгалуження культурної компаративістики пояснює процеси антропологічного обміну, міжнаціонального літературного діалогу, поєднання в межах текстової цілісності різних типів дискурсу, перехрещення геокультурної і регіональної складової, переплетення традицій як передумови формування модерного національного ландшафту. *Крос-культурний / синергетичний метод* увиразнює дію трансферу і сприяє «віддаленому прочитанню» текстів української прози першої половини ХІХ ст. *Інтертекстуальний аналіз* дає можливість віднайти і розпізнати вкраплення «чужих» текстів (інтекстуальні включення), елементи мовної інтерференції, контекстуальні зв'язки і палімпсестні нашарування народної архаїки у модерному літературному письмі. Цій меті підпорядкований і *герменевтичний* підхід, як й інструментарій *постколоніальної теорії, рецептивної критики, психоаналізу. Структурний метод* застосований для аналізу вагомого для української підімперської літератури феномену білінгвізму, який надається до розгляду і в площині *тезаурусного підходу*. У дослідженні також використано елементи *порівняльно-типологічного, порівняльно-генетичного, генетико-контактологічного, культурно-історичного, біографічного, описового* методів.

Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на ідеях, теоріях і концепціях українських і зарубіжних учених. Їхні праці сприяли осмисленню *українського літературного процесу першої половини ХІХ ст.* (В. Антофійчук, О. Білецький, О. Борзенко, Г. Грабович, Н. Зборовська, М. Зубрицька, В. Мацапура, О. Ніколова, В. Подрига, М. Ткачук, Д. Чижевський), *літературної антропології* (Т. Автухович, С. Андрусів, Д. Бахманн-Медик, К. Гірц, Р. Гром'як, Х. Гумбрехт, В. Ізер, Р. Нич, В. Подорога, Л. Тарнашинська, М. Шлемкевич), *компаративістики* (Г. Александрова, С. Баснет, М. Брацка, Л. Грицик, Д. Дюришин, С. Т. де Зепетнек, Е. Касперський, П. Михед, Д. Наливайко, Є. Нахлік, Р. Радишевський, Т. Свєрбілова, Д. Чик), *культурного трансферу і крос-культурного аналізу* (С. Андрусів, Ю. Барабаш, М. Вернер, О. Глотов, М. Еспань, В. Зінченко, В. Зусман, З. Кірнозе, І. Лімборський, І. Лагутіна, Ю. Лотман, А. Свідзинський, Г. Сиваченко, Х. Уайт, Л. Февр), *канону і теорії перехідності* (Б. Бакула, Г. Блум, Т. Бовсунівська, О. Галета, Л. Демська-Будзуляк, Ю. Ковалів, Е. Курціус, О. Лосєв, В. Моренець, С. Павличко, А. Степанова, Л. Ушкалов, М. Яценко), *теорії та історії прози* (М. Бондар, О. Борзенко, О. Боронь, І. Денисюк, К. Емерсон, Л. Задорожна, М. Легкий, Г. Морсон, В. Смілянська,

М. Яценко), *постколоніальних студій* (В. Агеєва, П. Баррі, Г. Бгабга, Т. Гундорова, М. Ільницький, Д. Колодзейчик, А. Матусяк, М. Павлишин, Я. Поліщук, Е. Саїд, Е. Сміт, Г. Співак, Є. Томпсон, Ю. Шевельов, М. Шкандрій, О. Юрчук).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

- досліджено українську літературу першої половини ХІХ ст. як перехідну систему шляхом цілісного і комплексного вивчення синергії канону, складного поєднання традицій та інновацій у виробленні нової моделі літературного процесу;
- вивчено і детально проаналізовано антропологічні коди української прози у синхронії та діахронії, введено в літературознавчий обіг і обґрунтовано поняття культурного трансферу;
- з'ясовано роль національної поведінки в контексті топологічного повороту, розглянуто культурні універсалиї української прози та способи їхнього втілення в знаково-символічній структурі текстів;
- запропоновано принципово новий погляд на проблему художньої емоційності в контексті нового історизму, історії ментальностей та історії ідей, постколоніального і просторового повороту;
- доведено культурну палімпсестність емоцій, простежено їх зв'язок із транстекстуальними практиками української прози першої половини ХІХ ст.;
- аргументовано крос-культурний характер національної літератури помежів'я набуттям нею нових якостей унаслідок переміщення культурно-історичних нашарувань у перспективі епох;
- обґрунтовано специфіку української літературної урбаністики у зародкових формах міських текстів, протистоянні культурного мейнстріму і марґінесів, зіставлено типологічні особливості харківського і петербурзького текстів;
- з'ясовано функцію жанрових патернів художньої антропології першої половини ХІХ ст.;
- осмислено роздвоєння українського колоніального мовлення першої половини ХІХ ст., зумовлене культурною гібридизацією і подвійною ідентичністю; з'ясовано конструктивну роль білінгвізму в деконструкції імперської ідеології;
- проаналізовано тексти української прози першої половини ХІХ ст., які досі не були об'єктом уваги в літературознавчих дослідженнях.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без залучення співавторів.

Теоретична цінність дисертації полягає у напрацюванні наукового апарату аналітичної антропології щодо української прози першої половини ХІХ ст., необхідності її прочитання у площині теоретичної історії літератури, інтермедіальних зв'язків, теорії культурного трансферу як найвиразнішої в сучасній гуманітаристиці ситуації нового компаративізму. У подальшому це сприятиме розробці культурної історії літератури, теорії родо-жанрової

взаємодії, інтеркультурного і міждискурсивного аналізу, антропологічної поетики, системи мовленнєвих жанрів, синергетичних досліджень художніх текстів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути підґрунтям лекційних курсів з історії української літератури, теорії літератури, компаративістики, літературної критики, методології літературознавства, історії культури, історії філософії, спецкурсів з літературної антропології, постколоніальних студій, культурних трансферів. Положення і результати дослідження доцільно використовувати і при проведенні круглих столів, симпозіумів, наукових семінарів та конференцій.

Публікації. За темою дослідження опубліковано розділи в 4 колективних монографіях, 36 статей (з них 16 – у фахових виданнях України та зарубіжних країн, 6 – в індексованих виданнях Scopus, Web of Science, 14 – додаткових публікацій).

Апробація результатів. Основні положення дослідження були викладені на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях упродовж 2016–2022 рр.: «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. VI. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. München. 27 – 30. Oktober 2016. Band 2016 (Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. VI Міжнародна наукова інтернет-конференція досліджень з україністики)» (Мюнхен, 2016); «Харчові традиції – ментальний код нації» (Одеса, 2017); «Срібний вік: діалог культур». IV Міжнародна наукова конференція, присвячена пам'яті професора С. П. Ільйова (Одеса, 2018); «Між Одесою, Києвом та Вільнюсом. Сіоністичні ідеї в Центрально-Східній Європі» (Білосток – Тикочин, 2018); «Поляки в Одесі та в українському Причорномор'ї. Історія – спадщина – співіснування в мультикультурному середовищі міста». Четверта Міжнародна наукова конференція з циклу «Одеса і Чорне море. Польсько-українські культурні зв'язки» (Одеса, 2018); «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. München. 12 – 15. Oktober 2018. Band 2018 (Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. IX Міжнародна наукова інтернет-конференція досліджень з україністики)» (Мюнхен, 2018); «Żywioły. Motyw wody w literaturze, kulturze, sztuce» (Gdańsk, 2018); «Интеллектуальная культура Беларуси: методологический капитал философии и контуры трансдисциплинарного синтеза знания. Третья международная научная конференция» (Мінськ, 2018); Всеукраїнська наукова конференція «Орбіти художнього слова», присвячена 100-річчю доктора філологічних наук, професора Г. А. В'язовського (Одеса, 2019); «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (Одеса, 2019); «Inflantczysu» (Rēzekne, 2019); «Фащенко́вські читання» (Одеса, 2019); «Наукова співпраця українських і польських гуманістів. Історія. Ідеї. Проекти» (Київ, 2019); «Інновації в освіті: сутність, проблеми, перспективи» (Одеса, 2019); «Mit Odessa w kulturze światowej. Teksty – media – wyobrażenia» (Białystok, 2019); «Свободное время и развлечения в современной русской литературе» (Гданськ, 2019); «Гуманітарний простір міста і регіону» (Одеса, 2019); «Dialog der Sprachen

– Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. München. Band 2019 (Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. IX Міжнародна наукова інтернет-конференція досліджень з україністики» (Мюнхен, 2019); «Харчові традиції – ментальний код нації» (Одеса, 2019); «Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura. Język. Kultura Rodzina Miłośców i inne rody pogranicza litewsko-polskiego» (Wilno, 2019); «Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura. Język. Kultura. Historia» (Białystok, 2020); «IV Дні польської науки в Бердянську» (Бердянськ, 2020); «Слов'янські читання» (Ізмаїл, 2021); «Слов'янські читання» (Одеса, 2021); «V Дні польської науки в Бердянську» (Бердянськ, 2021); «Польський та український модернізм. Національні варіанти: паралелі й діалоги» (Білосток – Київ, 2021); «Pokłosie Ulany. Chłopy w literaturze» (Білосток – Київ, 2022); «Adam Mickiewicz i Ukraina» (Білосток – Київ, 2022); «Gruzja i Kaukaz w relacjach podróżników polskich i światowych. Literatura – język – historia» (Białystok – Kutaisi, 2022).

Структура роботи зумовлена її метою та завданнями. Дослідження містить вступ, 5 розділів, висновки, список використаної літератури (731 позиція). Загальний обсяг роботи – 560 сторінок (45, 6 друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ МОНОГРАФІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету та завдання роботи, визначено її об'єкт і предмет, окреслено основні методи й принципи дослідження, розкрито його наукову новизну, вказано теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію роботи.

Перший розділ «Українська проза першої половини ХІХ століття на маргінесах канону. Теоретичні підвалини» присвячено аналізу наукової рецепції вітчизняної класики в контексті творчого переосмислення канону на помежів'ї ХVІІІ–ХІХ ст.

У підрозділі 1. 1. *«Етноцентрична парадигма української прози в полі реінтерпретації канону. Символізація / репрезентація / текстуалізація»* запропоновано новий погляд на особливості етнографічного наративу, його надважливу роль і функції в українській прозі першої половини ХІХ ст. Аналіз національної психології, поведінки, структур повсякдення потребує виходу за межі канонізованих народницькою критикою і соціологізованим літературознавством підходів і вироблення інтерпретативних практик у контексті декларованого на помежів'ї ХХ–ХХІ ст. *культурного повороту*. Розв'язання цієї проблематики з позицій культурної антропології, «нової філології» (К. Гірц) дає плідні результати в напрямку «переорієнтації з тексту на дискурс», подолання люфту між «тлумаченням тексту і потрактуванням дії» (Д. Бахманн-Медик), що дозволяє оцінити літературний твір з точки зору прагматики, тобто втілення в ньому різними засобами перформативності життєвих ритуалів, перехідних кризових ситуацій, феноменів культурного

обміну. Продуктивність цієї методики проілюстровано виявленням контроверсійних ліній спротиву в постколоніальному дискурсі, побудованому на специфічній фігуративності мовлення, антивладній риториці та невербальному представленні її тропів у поведінкових жестах, трансформованих знаках імперської політики, екфрасисному розгортанні етнографічних описів. Обґрунтовано доцільність її застосування разом із антропологічною теорією перетину, «міжцарини», «міжпростору» (Б. Вальденфельс), перехрещення, переплетення як топосів культурної географії, простежено їх зв'язок із ритуалами і формами національної поведінки. Огляд теоретичних концепцій призвів до формулювання дисертантом власного бачення класичного тексту на ґрунті літературної антропології.

Підрозділ 1. 2. *«Антропология емоцій в контексті нового історизму і просторового повороту в культурі»* присвячено дослідженню української прози доби становлення крізь призму емоційного повороту, як і простеженню механізмів насичення текстів інтенціями колективної чутливості, національної психології, внутрішньої поведінки персонажів. Засновуючись на концепціях західних і вітчизняних учених про функції емоцій – «емоційних стандартах» минулого (П. і К. Стернс), «історичної етнографії емоцій», «навігації почуттів» (В. Редді), «міметичної емпатії» (Л. Февр), «публічних образів почувань» (К. Гірц), «емоційних матриць» нації (А. Зорін), «геополітики емоцій» (Д. Муазі), риторики емоцій як «нарративних утворень» (Т. Сарбін), «української емоційності» (М. Петров, М. Дашкевич, Д. Чижевський, О. Борзенко) – можна досягти неупередженого переосмислення української класики з точки зору національних психоемоційних комплексів, питомої ваги сентиментальності, ресентименту, меланхолії у процесі психологізації історії та простору, подальшої ритуалізації проявів чутливості у вивченні антропологічної парадигми української літератури першої половини ХІХ століття.

У підрозділі 1. 3. *«Крос-культурний аналіз / культурна компаративістика / культурний трансфер і перепрочитання національної прози першої половини ХІХ ст.»* продемонстровано можливості нового типу компаративізму для всебічного розгляду творів українських письменників. Принципово нова методологічна ситуація визріває в площині культурного трансферу, правила і закони функціонування якого сформулював французький літературознавець М. Еспань у концепції перехресної історії культур, націй, цивілізацій. Заснуючись на понятті культурного трансферу як сучасної дослідницької стратегії, покликаної простежити функціонування традиції, зовнішніх впливів у процесі культурного переміщення літературних явищ, постає вельми актуальною потреба спеціально зануритися у трансформацію літературного феномену, естетичних ідей під час зміни одного культурного простору іншим, як і доцільно зосередитися на найвагоміших чинниках культурного обміну, збагаченого зворотними процесами. Йдеться не про рецепцію висхідної культури цільовою, а про органічне вбудовування у новітню естетичну систему, адаптацію з подальшим поверненням у іншій якості в культуру, під впливом якої першопочаткові імпульси спонукають до формування літератури нового типу.

Роль контексту, культурних посередників дозволяє зацентувати міждисциплінарний характер взаємодії, опосередкованої історичними, політичними, ідеологічними, географічними реаліями тощо.

Переорієнтація з традиційної «впливості», генетико-контактних зв'язків на циркуляцію, переміщення міжнаціональних паралелей і аналогій, усебічне творче засвоєння художніх феноменів шляхом культурного перекладу, імпортування *чужого*, подання його у новому висвітленні стає об'єктом уваги українських літературознавців Ю. Барабаша, Л. Демської-Будзуляк, І. Лімборського, Г. Сиваченко та ін. У зіпертій на їхні погляди теоретичній концепції дисертанта доведено правомірність осмислення нової української прози саме в цій дослідницькій проєкції. Обґрунтований в роботі феномен перехідності дозволяє зрозуміти функціонування в тогочасній літературі системних явищ, їх крос-культурну взаємодію в естетичній цілісності.

У підрозділі 1. 4. «*Постколоніальна теорія: від “кризи репрезентації” до дискурсу націєтворення*» в межах культурного трансферу розглянуто інтенції та дискурсивні практики антиколоніального спротиву, нові способи прочитання контроверсійного письма, шляхи деконструкції так званих великих наративів імперії. Цей «злам канону» продемонстровано аналізом низки антропологічних феноменів у вітчизняній літературі – роздвоєння, «амфібієподібності», маргінальності розщепленої ідентичності. Українсько-російські взаємини вибудовуються за принципом трансферу, послідовної міграції української культури в російську, вливання її духовно-інтелектуального потенціалу в політично могутню, але культурно нерозвинуту державу. У цьому сенсі трансплантація українських культурних моделей на імперський ґрунт мала зворотний ефект, набуваючи в літературі ознак субверсії, завуальованого протесту, контроверсії. З урахуванням надбань англо-американської постколоніальної критики (Б. Андерсон, П. Баррі, Г. Бгабга, С. Рушді, Е. Саїд, Е. Сміт, Г. Ч. Співак, Е. Томпсон), її східноєвропейської та української інтерпретації (Я. Грицак, Т. Гундорова, О. Забужко, Д. Колодзейчик, С. Павличко, М. Павлишин, М. Рябчук, М. Шкандрій та ін.) обґрунтовано доцільність застосування теорії культурного трансферу до практик картографування, переписування, деколонізації імперського наративу і створення внутрінаціонального художнього мовлення.

У підрозділі 1. 5. «*Націєрозповідність sub specie культурної амальгами: креолізація тубільного наративу*» йдеться про специфічно українську постколоніальну ситуацію осягнення нації через нарацію, тристоронній «російсько-українсько-польський дискурс», побудований на циркуляціях «українського голосу» в тенетах імперій і міжнаціональних взаємин. Як наслідок – мовне роздвоєння, подвійна ідентичність, гібридизація, креолізація як практики *іншості*, «амфібієподібності», кооптації в імперський дискурс, мімікрії, маскування, камуфляжу, позірно шанобливого ставлення до мови колонізатора, карнавалізації слова, олітературнення імперсональних розповідей тощо. У постколоніальному літературознавстві мова є чи не найголовнішим питанням постановки нації, ідентичносних сенсів, віддзеркаленням шляхів розвою

національної літератури, її дискурсивного спротиву імперії. Є. Томпсон розглядає російський колоніалізм як практику текстуалізації присутності завойовника на підлеглих територіях. Цю функцію виконувала російська література, яка репрезентувала владний дискурс і виправдовувала культурну експансію. Йдеться про всепоглинаючу «стратегію текстуального імперіалізму», скерованого на придушення думок національно свідомих письменників, притлумлення їхнього спротиву і, як наслідок, цілковите мовчання і відсунення в тінь поки що несміливого промовляння підкорених тубільців. В українській перспективі шляхи подолання цього стану і вироблення контрдискурсу всередині імперії висвітлює М. Шкандрій. У підтекстових шарах творів виокремлюються чинники «протонаціональної свідомості», полеміка з «великими наративами», утверджується захисна функція української мови. Постколоніальна інтерпретація української класики першої половини ХІХ століття дозволяє вченому побачити за позірними «імперськими загальноросійськими проєктами», пасторальністю і провінційністю картин невибагливого життя щось важливіше, доступне читачеві в динаміці національно-культурного відродження. Дисертантом встановлено зв'язки між націєрозповідністю, компаративними методами аналізу колоніальної «новомови» з літературною антропологією.

Другий розділ «Антропологія простору: обряди переходу, культурний обмін / торг в українській прозі першої половини ХІХ століття» присвячено інтерпретації у просторовому вимірі національної поведінки на прикладі творів Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, Є. Гребінки, Т. Шевченка та ін. Дисертантом застосовуються методика аналізу тексту / етнографічного наративу як «павутиння письма» (К. Гірц), концепція «виробництва простору» (А. Лефевр), теорії маргінальності, іншості, культурного пограниччя (праці В. Агеєвої, О. Галети, О. Гнатюк, Т. Гундорової, М. Зубрицької, М. Рябчука та ін.).

У підрозділі 2. 1. «*Гостинність як національна поведінка: антропограма VS граматики тексту*» простежено відмінності між ритуалом як антропологічною категорією, культурною універсалією та способами її репрезентації у знаково-символічній структурі літературного тексту. Акцентовано *традиціоналістський* характер українського письменства, зосередженого на герметизації консервативних моделей поведінки, рольовій комунікації, хуторянстві, провінціалізмі як захисній ідеології, демонстрації імперської лояльності, ідентичнісних маркерів. У контексті феноменології *перетину* досліджено зв'язок з поетикою уречевлення, моделями тілесності, ритуалами зустрічі з *Іншим* як чужим, інакшим, містерією пізнання *не-своєї* культури на помежів'ї.

У підрозділі 2.2. «*Міметична репрезентація / драматургія ритуалу (Г. Квітка-Основ'яненко)*» конкретизовано прояви гостинності як ритуалу, ігрової поведінки, ідеологічної метафори, прецедентного феномена. На прикладі «Пана Халявського» Г. Квітки-Основ'яненка продемонстровано розгортання ритуалу в контексті візуальної антропології, міметичної техніки, прийомів кінопоетики, пародіювання, каламбурів, стилізацій, різноманітних проявів

карнавальної культури. Обґрунтовано антропологічну функцію гостинності, бенкетування, що постають віддзеркаленням традиційного світоустрою, моделі тогочасного суспільства, етнічної психології козацької верхівки XVIII – першої половини XIX ст. Підкреслено питому вагу сатиризації, бурлескного натуралізму, незавуальованого фізіологізму, творчо введених у твір за допомогою недорікуватого простака-наратора. Він уособлює зустрічний рух двох свідомостей, культур, архаїки і модерності, відтворює одвічну в європейській культурі і літературі колізію профана й інтелектуала.

Підрозділ 2.3. *«Між містерією і дискурсією гостинності (М. Гоголь)»* містить трактування протилежних варіантів цього ритуалу як матриці духовно-культурного обміну, здійснюваного в цілісному і дискретному просторі, у космологісі старосвітської гостинності та прагматичному світі фікцій і симулякрів. Повісті М. Гоголя *«Старосвітські поміщики»* й *«Іван Федорович Шпонька та його тітонька»* втілюють жанрові патерни гостинності на рівні ідилії, дистопії, антибіографії. Притаманні їм мовленнєві коди, зв'язки з архаїчними жанровими традиціями слугують глибшому осмисленню антропологічних кодів зазначених творів.

У підрозділі 2.4. *«Мінус-прийом як поетика скасованого ритуалу (Г. Квітка-Основ'яненко, М. Гоголь)»* здійснено порівняльно-типологічне зіставлення текстів, побудованих на деконструкції ритуалу, зниженні, розвінчанні та перетворенні його на протилежне явище – антигостинність. На матеріалі *«Званого вечора»* Г. Квітки-Основ'яненка і *«Коляски»* М. Гоголя проаналізовано жанрові механізми нарощування психологічних ефектів, співвіднесеної з ними поетики обману, лестощів, маскараду, карикатури, гри знаками соціальної престижності, які зводяться нанівець у карнавальному осміюванні на перетині тексту і реальності, у просторі читацького сприймання. Аналіз нарації сприяє висновкові про навмисне порушення послідовного викладу подій, причинно-наслідкових зв'язків засобами абсурдистської поетики, пуантами, анекдотичними мікротекстами, руйнуванням читацького горизонту очікувань, скасуванням ритуалу і відновленням його антропологічних сенсів.

Підрозділ 2.5. *«Внутрішній простір ритуалу / поетика уречевлення (гастрономічні коди прози Г. Квітки-Основ'яненка)»* кодифікує ритуал його вмістом, гротескними образами і тілесними практиками, різноманітними старосвітськими церемоніями, карнавальними сусідствами, амбівалентними зрощеннями духовного і фізичного, візуалізацією світу в категоріях людського тіла як ландшафту, інструмента топологічного мовлення. У романі *«Пан Халявський»* Г. Квітки-Основ'яненка антропологічна функція їжі співвіднесена як з українсько-раблезіанською традицією, так і з поетикою уречевлення, фактурного письма як відбитку людського досвіду.

У підрозділі 2.6. *«Ярмарок – торг – обмін як фрейм у знаково-символічній структурі текстів (міжнаціональні паралелі)»* досліджено хронотоп ярмарку в культурно-антропологічному аспекті. На засадах інтермедіальної компаративістики проаналізовано твори М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Гончарова, М. Погодіна, В. Одоєвського, В. Текерея. Традиційні образи

народної культури розглянуто під новим кутом зору, в зв'язку з побутуванням карнавальної поетики в системі літературного мовлення першої половини ХІХ ст., синтезу жанрової архаїки з модерною стилістикою, естетизацією зорових, слухових, дотикових, запахових ефектів. Ярмарок утілює ознаки фрейму як певної структури, що передбачає варіативність сприймання та інтерпретації подій, ситуацій, соціального досвіду. Цілком закономірною у цьому сенсі постає кореляція ярмарку з театральним хронотопом і довжелезними бароковими каталогами. Таким чином, актуалізовано нове бачення ярмарку як простору естетичної дискусії, за якою стоять важливі питання національної ідентичності та формування й розвитку нової української літератури.

Сміхові, бурлескно-травестійні аспекти національної поведінки є предметом дослідження у підрозділі 2.7. «*“Світ навиворіт”*: національна поведінка *sub specie* карнавального мовлення», що присвячений невідчитаним контекстам «Салдацького патрета» Г. Квітки-Основ'яненка як метанаративу української літератури. З опертям на ідеї М. Бахтіна, Т. Бовсунівської, Р. Лахманн, М. Легкого, Є. Нахліка обґрунтовано інтерпретативну, антирепресивну, захисну і націєтворчу функції сміху як «протидії експансії російського самодержавства» (І. Лімборський). Стихія «сміхотворства», осмішування, висміювання, зухвалої десакралізації пов'язана з практиками іншості, віддзеркалення, дистанціювання, що наближають до розуміння феномену *чужого*, інкорпорованого у *своє*.

У підрозділі 2.8. «*Антропологія Іншого у прозовому дискурсі першої половини ХІХ століття*» простежено зв'язок між прагматикою торгу як аналогом мовленнєвого акту і переосмисленням «інтертекстуальних конструктів» (В. Будний, М. Ільницький), тобто національних стереотипів, імагем, гетерообразів шляхом включення їх у сферу *чужого*, *інакшого*, *іншого*, *не-свого* та їх неупередженої оцінки. Спираючись на філософсько-антропологічні дослідження (П. Бурдьє, М. Вайскопф, Т. Венедиктова, С. Зенкін, Е. Левінас, А. Свідзинський, А. Сміт) та аналізуючи твори Є. Гребінки і Т. Шевченка, дисертант доходить висновку про торг як поле експерименту, діалогу; як культурний патерн епохи.

Третій розділ «*Homo sentiens* в українській прозі. Архітектоніка чутливості у світлі теорії культурного трансферу» розкриває роль емоцій, відчуттів, тілесного досвіду як антропологічних складників текстів українських письменників першої половини ХІХ століття. Уведено поняття *homo sentiens* (людини чутливої) на позначення специфічного персонажного типу, носія національної психоемоційної пам'яті колективу, співвіднесеною зі суб'єктною сферою минувшини, «втрачених і набутих емоцій історії» (У. Фреверт). Застосування теорії культурного трансферу до аналізу почуттів, вироблених в українській літературній традиції емоційних стандартів, етнопсихології, способів подолання нав'язаної імперією культурної амнезії і розблокування колективної пам'яті дозволяє побачити в емоціях потужний семіотичний потенціал. Ідеться про картографування емоціями спустошеного простору, місць вихолощеної історичної пам'яті, які згодом перетворюються на інструменти

ідеологічного впливу і слугують трансферами «від поетики простору до політики місця» (Е. Рибіцька).

Підрозділ 3. 2. «*Сенситивність, чутливість, сентиментальність у контексті української літературної емоціології*» містить обґрунтування теоретичних аспектів психопоетики і психоісторії як принципово нових дослідницьких стратегій в осягненні творчих здобутків української літератури. Застосована у дисертації методологія нового історизму дозволила розглянути втілені в літературі історичні образи крізь призму емоцій, колективного психічного досвіду нації. Підкреслено конструктивну роль емоцій у транстекстуальних практиках, міграціях сюжетів, зіставлених у перспективі віддалених культурних епох. У площині культурного трансферу емоції досліджуються у творах Г. Квітки-Основ'яненка, В. Наріжного, Є. Гребінки, П. Куліша, Т. Шевченка.

У підрозділі 3. 2. «*Емоції і нації: колоніальний ресентимент, помста, насильство як метафори націєрозповідності*» досліджено колоніальний ресентимент як національний психоемоційний комплекс, прояв колективної чутливості, фігур мовлення, контроверсійного письма в українській літературі. Застосування емоціологічного підходу до вивчення націй, етнічних груп вельми продуктивне з огляду на створення альтернативної історії національної літератури, постколоніального прочитання традиційних наративів в аспекті психоісторії та психопоетики. Увага зосереджується на варіативності проявів ресентименту в творах письменників, простежується зв'язок комплексу національно-історичної образи з колоніальною впокореністю та підімперським статусом самої української літератури першої половини XIX ст. Доведено доцільність антропологічного підходу до розгляду націй як емоційних спільнот, обґрунтовано потужний вплив європейських романтичних доктрин, зокрема Й. Г. Гердера, на формування націєцентризму української літератури. Акцентовано національну специфіку емоційної поведінки і пов'язаних з нею проявів помсти, класової ненависті, насильства, соціальної агресії; виявлено вплив повстанських рухів, психології бунту на формування антиколоніального світогляду. Проза Г. Квітки-Основ'яненка і В. Наріжного проаналізована з точки зору антропологізації жанру, репрезентації національної історії в жанрових формах і в площині різновидів нарації.

У підрозділі 3. 3. «*Чутливість як культурний палімпсест: інтеріоризація історичних слідів у структурі етнопсихології (Г. Квітка-Основ'яненко)*» простежуються складні діалогічні взаємини книжної і природної чутливості, відтворення жіночої душі на тлі деконструкції сентименталістських стереотипів і постання *homo sentiens* (людини чутливої) у новій філософії тексту. Вона фундується на емпатії, заглибленні в емоційний світ персонажів і відшаруванні в ньому прецедентних феноменів чутливості. Акцентовано увагу на антропологічній природі чутливості, культурно-історичній і національній варіативності її проявів у прозі Г. Квітки-Основ'яненка. Обґрунтовано доцільність застосування поняття літературного палімпсесту до аналізу почуттів у міжпоколінній перспективі та міжкультурному діалозі. Емоційну парадигму

подано в контексті національної концептосфери (філософія серця, сердечність, щирість), мортальних кодів, меланхолійного дискурсу, питомо української сентиментальності та народної естетизації світу.

У підрозділі 3.4. «*Фольклорна чутливість і літературна стилізація в контексті феномену прецедентності (Є. Гребінка)*» спеціально інтерпретуються психологічні новації малої прози Є. Гребінки у сфері феномена роздвоєння і двійництва, болісної саморефлексії, самовідчуження і відповідної візуалізації почуттів, думок, переживань щодо соціально спотвореної картини світу. Дослідницька увага зосереджена на особливостях функціонування емоцій у народних уявленнях, жанровій архаїці, міфологічній свідомості. У цьому сенсі показовою є психологізація фольклорного наративу, антропоморфізація народнопоетичних концептів, переміщення традиції в осучаснені жанрові структури.

У підрозділі 3.5. «*Національна традиція, світова культура, транстекстуальні практики: вчування / “всотовування” в ранній прозі П. Куліша*» простежено роль емоцій як трансфера, посередника функціонування традиції в довгих хвилях культури. На ґрунті романтичної доктрини постав культурний синтез, універсалізм, у котрому поєдналася античність з українською народнопісенною стихією, старосвітська ідилія та історіософські козакофільські візії, звертання до вчення Й. Г. Гердера та історії України. Їх транскультурна взаємодія в ранній прозі П. Куліша («Орися», «Дівоче серце») підводить до висновку про творення тексту в потужному сугестивному полі, під впливом навіювання, вчування, фантазування, пригадування. Письменник-романтик вдається до особливої техніки міжтекстового діалогу, палімпсестності як «всотовування» і чутливого ставлення до традиції, її переосмислення на культурній відстані, у принципово відмінних історико-літературних умовах.

У підрозділі 3.6. «*Ressentiment VS femina melancholica в суб’єктивній логіці національної історії (Т. Шевченко)*» йдеться про повість Т. Шевченка «Наймичка» як досвід прочитання історії України у психологічному ключі, в контексті динаміки ментальності, локальної культури етносу, народу, фольклору та етнографії. Через ресентимент як затамовану помсту й образу та меланхолію як її переживання в часі, емоційний фон вивчаються антропологічні коди поневоленої української нації. Емоції слугують інструментом розуміння і творчої об’єктивації колоніальної травми, мовленнєвих кодів інверсивного, перевернутого, пригніченого і розтерзаного світу. Наратор перетворюється на своєрідного антиквара, колекціонера, біографа і мемуариста, що збирає докупи спогади на рівні вражень і відчуттів, кінематографічно з’єднує розрізнені фрагменти простору в цілісну картину українського світу, співвідносячи долю жінки-покритки з історичною трагедією України.

Підрозділ 3.7. «*Подорож імперією: соціальний аналіз як колекціонування вражень / відчуттів (Є. Гребінка)*» присвячено унікальному в українській прозі першої половини ХІХ ст. дослідженню художньої антропології. «Пригоди синьої асигнації» Є. Гребінки репрезентують подорож імперією як антропологічний досвід, унаслідок якого простір стає гетеротопією, переміщенням наділеної

творчою уявою речі через найпотаємніші закутки приватного життя, пістряве розмаїття авантюрно-побутового хронотопу. Прикметно, що посередницька функція асигнації, перетвореної з матеріального знака на слово, письмо, дискурс, сприяє критиці імперських порядків, увиразненню процесу соціального розшарування шляхом прискіпливого антропологічного аналізу. Кумулятивна функція грошової купюри як проводиря, колекціонування нею стереотипів поведінки, вражень, почуттів, тілесних відчуттів збагачує панораму дійсності, відтвореної у жанрі травелогу. Простежено зв'язок творчо використаного Гребінкою прийому з античною літературою, зокрема романом Апулея «Метаморфози, або Золотий осел». Подібно до античного персонажа, асигнація зухвало перетинає кордони, стає свідком різних угод, торговельних оборудок, грошових авантур, спекуляцій, марнотратства тощо.

Четвертий розділ «Поетика рамочних конструкцій / крос-текстові одиниці / емерджентність прози: синергетичні проєкції класичної прози» присвячено таким системним явищам у літературі першої половини ХІХ ст., як жанрово-естетичні патерни літератури, мистецька урбаністика, емерджентна поетика, трансгресія як прояви процесів *генералізації* в новочасній прозі.

У підрозділі 4. 1. «*Жанрова генералізація у першій половині ХІХ століття: від фрейму до трансферу (цикли М. Гоголя)*» запропоновано принципово новий погляд на проблему художнього синтезу. Цикли М. Гоголя розглянуто під кутом зору «аналізу фреймів» І. Гофмана як аналогів структурно-тематичних гнізд. Цей підхід дозволяє співвіднести відтворені прозаїком моделі українського життя з власними історіософськими проєктами та уявленнями про поступ націй. «Диканський» і «миргородський» цикли висвітлено в аспекті наукового і міжмистецького синтезу, взаємодії міфу, народної культури, географії, історії, архітектури. Завдяки жанровій генералізації, орнаменталізації *арабесками* в циклах творчо опрацьовані прецедентні феномени, відтворені переміщення народної культури, особливості картографування, космографія українського простору на загальній імперській мапі, його зближення з офіційним простором. Фольклор і українська література для Гоголя були посередниками руху трансферу, амальгамного поєднання бароко, романтизму, реалізму, усноповідної стихії, схрещення віддалених стильових традицій. Циклотворення прозаїка розглянуто в аспекті співвідношення колоніального та імперського, естетизації *малоросійського* стилю, екзотики, підривного використання російської мови як ідіолекту, контрапункту, «лінгвістичного біному», витворення «нової мовної якості» в контексті драми «грунту й долі», «національної та психологічної роздвоєності» (Ю. Барабаш).

У підрозділі 4. 2. «*Бароко як крос-культурний інгредієнт української літератури. Емерджентність системи*» йдеться про симбіотичність української літератури, притаманне їй еkleктичне художнє мислення, пов'язане з концептивністю, мозаїчністю, синкретизмом барокового стилю. З опертям на системно-синергетичні теорії Ю. Барабаша, В. Зінченка, І. Лімборського дисертант розглядає бароко на українському ґрунті з точки зору *емерджентності* як способу набуття естетичною системою не притаманних їй

раніше властивостей і ознак, що виникають унаслідок «вибухових» процесів у глибинах культури, в плинності її сенсів. Прикладом цього є *гоголівське бароко* (Ю. Барабаш) як комплексне явище, в якому нероздільно співіснують успадкована культура, біографія, ландшафт вражень дитинства, суперечлива потреба самоідентифікації. Гоголь увійшов у літературу як людина бароко і проніс спадщину тієї епохи до пізньої творчості. Він інкрустував російськомовні тексти українськими бароковими елементами, бурлескною традицією, репрезентуючи тим самим тривалу історію української літератури в російському імперському контексті. Це переміщення і створює той ефект емерджентності, який спонукає літературознавців розглядати втілені в прозі Гоголя культурні моделі на рівні національної ідентичності. Простежено вплив бароко на антропологію простору, «живописність» і «географію прози» Гоголя як посередника між епохами, на перетині знецінення і продовження функціонування традиції в новій якості. У межах цієї трансгресії сквородинівське бароко не замикається на Котляревському, а переживає його у поступі письменства, побудові мосту «від Європи, від європейського, конкретно українського бароко, зосібна від Сквороди, понад бароко євразійське, “густоросійське”, що залишилося далеко позаду Гоголя, до нової художньої якості, нового філософсько-етичного змісту»⁷.

У підрозділі 4. 3. *«Харківський текст як культурний тигель: від топології заснування до завоювання фронтів (Г. Квітка-Основ'яненко)»* вперше під кутом зору крос-культурного аналізу розглянуто харківський / слобідський текст української літератури на прикладі знакового твору Г. Квітки-Основ'яненка «Основание Харькова». Аргументовано доцільність уведення в наукових обіг цього поняття з огляду на традицію висвітлення Харкова і Слобідської України в літературі, культурі, історіографії. Жанрова форма переказу дала змогу Квітці пов'язати оповідь з історичною дійсністю і вивести читача на якісно інший рівень рецесії, в якій відкриваються нові обрії власної біографії або т. зв. текстобіографії, тісно зрощеної історією роду, родинними враженнями, фамільними записками про заснування краю, як і публічними діями, доленосними актами культурних героїв, настільки потужними, що вони змінюють життєустрій і формують нову масову психологію, ідентичність, щоденні пріоритети, повертають у бік автономізації, незалежнення. Харківський текст досліджується на рівні міфопоетики, історичних алюзій, гетеростереотипів, мовних кодів. Повість Квітки розглянуто в динаміці заснування й розквіту / занепаду Харкова, його пізнішої провінціалізації та культурного регресу.

У підрозділі 4. 4. *«Топологія лімінальності: слобожанський фронтір, історична пам'ять, трансгресія, культурний тигель (“витяги з пам'яті” Г. Квітки-Основ'яненка)»* проаналізовано «Татарские набеги» Г. Квітки-Основ'яненка як «харківський» текст, у якому органічно переплелися історіософська колізія меча й плуга, ідея української пасіонарності, постання на

⁷ Барабаш Ю. Вибрані студії. Скворода. Гоголь. Шевченко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 168.

слобожанських теренах людини фронтального типу. На відміну від міфотворення, властивого твору «Основание Харькова», «Татарские набеги» репрезентують ідею впливу історії на сучасність, художньої реконструкції минулого в імітації переказів, анекдотів, використанні фрагментів власних творів. Ці вставки у правдивій історичній оповіді покликані психологізувати минуле, відживлюючи емоційне сприйняття небезпеки від кочівників у міжпоколінній пам'яті. Спеціальній увазі піддано звичаєву сторону оповіді, пересотворення комічного наслідування чужих моделей поведінки, карнавалізацію культури метрополії в дзеркалі примітивного мислення асимільованих тубільців. Обґрунтовано поняття фронтального тексту як крос-культурного утворення на помежів'ї антропології, геопоетики, постколоніальної теорії тощо. Розглянуто актуальну з точки зору національної ідентичності, становлення української державності проблему фронтиру як виразного втілення етнокультурного, геополітичного, територіального пограниччя. З'ясувано механізм сполучення категорії історичної пам'яті з реконструюванням фронтиру, міжнародного прикордоння та етнокультурної розмаїтості слобожанського регіону. Обґрунтовано поняття фронтального тексту як крос-культурного утворення на помежів'ї антропології, геопоетики, постколоніальної теорії тощо. При цьому фронтір постає надто рухливою категорією, пов'язаною із просуванням углиб степу, освоєнням Дикого поля, перетворенням стихійних поселень на цивілізаційні оази. Вперше простежено зв'язок між просторовим пограниччям і текстовою структурою, зроблено висновок про можливість категоризації так званого тексту фронтального типу. Такий тип кореляції між об'єктивним і суб'єктивним планами створює особливе напруження, своєрідне «мерехтіння» кордонів, зону відчутної сенситивності, яку читач пізнає крізь призму історичної пам'яті, зафіксованих в усній або писемній традиціях національних наративів. Зосереджено увагу на кшталтуванні кордонів Слобожанщини як поліетнічного регіону України, якому притаманні ознаки культурної відкритості, семантичної продуктивності, діалогічності.

Наголошено на важливості номадизму як специфічного концепту етнокультурного пограниччя та потужного євразійського чинника української історії. Простежено вплив кочівницького національно-етнічного компоненту на становлення української ментальності, з'ясовано механізми перетину кордонів як надзвичайно продуктивних з точки зору державотворення культурних акцій. Уведено поняття культурного тигля як культурної та етнічної мішанини, відтвореної в межах художності першої половини ХІХ століття. Проблему фронтиру розглянуто в інтердисциплінарній площині, отже, людина лімінального типу або певний хронологічний проміжок, відрізок життя розкриваються повніше під кутом зору національної психології, історії, соціокультурних обставин.

У підрозділі 4. 5. *«Петербурзький текст української прози як провокація сенсів: компаративні фронтери»* осмислено один із метатекстів української літератури в ракурсі теорії культурного трансферу. Запропонований М. Еспанем розгляд імперського Петербурга спонукає до простеження «циркуляції», міграції

людей між містами як культурних переміщень, взаємин між метрополією і периферією. На підставі аналізу Петербург постає як *анклав*, трансферна зона, місце взаємообміну, що сприяє розмежуванню мовних кодів, етнонаціональних і культурних стереотипів. На цьому помежів'ї функціонує петербурзький текст письменників непетербужців, причому не лише з російських теренів, а й з *інонаціональних околиць*, етнічно маркованої периферії, *здалеку*, з *глибинки*, з малої батьківщини. Внесок українських письменників у трактування цієї теми становить практично недосліджену, несправедливо обійдену увагою царину міжлітературних взаємин, саме в аспекті їхнього помежів'я, створення форм міжтекстової взаємодії.

У підрозділі 4. 6. «*Петербурзька тема Є. Гребінки. Погляд збоку / текстуальні матриці / топологічні структури*» йдеться про вагомий внесок Є. Гребінки у створення петербурзького тексту під кутом зору Іншого, з просторової позиції збоку, з околиці, з провінції. Тому постала висновкова думка про особливу зону напруження між різними поглядами на імперську столицю, підкреслено етнокультурне забарвлення у відтворенні її топосів. Із цього погляду проаналізовано повість «Записки студента» як твору, в якому дався взнаки етап становлення прозової манери митця, психологізації оповіді, втілення в її структурі поетики петербурзького тексту. Водночас важливими є зв'язки з попередніми текстами письменника на українську тематику, вплив ідеалізованих «малоросійських» образів на сприйняття простору чужого, знеособленого, далекого. Акцентовано відмінності між різним сприйняттям столиці: в романтизованому ореолі при зустрічі з нею і в критичній тональності безпосередньо при переживанні негативного досвіду буденності. Окрема увага приділена й жанровій специфіці, зокрема зв'язкам з фізіологічним нарисом, його прийомами і поетикою, як і встановленню певної залежності жанру від міської топографії та прискіпливого аналізу закодованих в урбаністичному тексті значень і кодів.

Застосовано методологію крос-культурного аналізу, що дозволяє простежити різні рівні функціонування петербурзького тексту як цілісності, з'ясовано роль окремих деталей, мікрообразів, текстуальних матриць у творенні цієї цілісності. Виявлено шляхи взаємодії «Записок...» з текстами російської літератури, творчий діалог із засновниками та систематизаторами петербурзького тексту як цілісності М. Гоголем і Ф. Достоевським, мотивні і текстуальні збіги з їхніми творами. Зроблено висновок про гнучкість, амальгамність щоденникової структури тексту, яка дозволяла поєднувати різні літературні традиції, схоплювати найпосутніші автобіографічні моменти, культурно-історичні реалії. Текст проаналізовано як динамічну цілісність, в якій просторові форми видозмінюються з плином часу, набуваючи істотно відмінних характеристик залежно від позиції суб'єкта, його внутрішньої поведінки.

«Записки студента» та «Гравець» – два варіанти рецепції петербурзької теми, літературно опрацьованої передовсім у російському письменстві й уведеної на правах упізнаваних схем, кодифікованих правил та індексів прочитання. Протилежні, на перший погляд, повороти в наближенні або

віддаленні від засвоєння, ментального привласнення чужого простору виявляються внутрішньо пов'язаними і тематично спорідненими. Адже «Гравець» – це розгорнутий сюжет одного з потенційно присутніх у «Записках студента» мікросюжетів, наявних реплік, які передбачали прийняття правил гри і столичного порядку, послідовне входження в його структури на правах рівного, зрештою, перетворення у члена спільноти. Ясна річ, ця метаморфоза далека від пізнання Петербурга як цілості, конвергентного злиття з ним у дусі просвітницької ідеології, а радше є штучною, вимушеною, зумовленою випадком і втиснену в ентропію рутинності, уречевленого хаосу й автоматизму життя. Подібний фінал заперечує надмірну екзальтованість і трагізм попереднього твору, проте обидва існують в особливій зоні пограниччя, напруження, яке створюється самим петербурзьким текстом. Отже, «Записки...» співвіднесено із загальним корпусом текстів про Петербург, застосовано системний підхід до вивчення прийомів його впізнаваності, його класифікаторів і типологічних паралелей з іншими текстами.

У підрозділі 4. 7. «*Імперська топографія sub specie провінції. Культурні шифтери Є. Гребінки*» розглянуто петербурзький текст в аспекті компаративних фронтирів, у межах яких оприявнюються міжнаціональні літературні взаємини. Йдеться про внесок Є. Гребінки як представника національної околиці та етнокультурного пограниччя у творення спільної для імперії, специфічно маркованої українсько-російської інтертекстуальності. Ця тема потребує наукового осмислення в площині культурного трансферу, циркуляції і переміщення вже тривіальних мотивів і створення на їх основі нових підтипів петербурзького тексту. Обрані для аналізу нариси письменника («*Петербурзька сторона*» і «*Провінціал у Петербурзі*») найбільш репрезентативні з точки зору втілення типових прийомів текстотворення, жанрової фрагментації, співвідношення столичного і провінційного дискурсів. Художній простір постає моделлю непросторових відносин і набуває виразно антропоцентричного характеру. Простежено його динаміку в постійних зсувах і переміщеннях, зустрічі суб'єкта з Іншим, переоцінці пережитого досвіду під впливом емоційного потрясіння, в широкій амплітуді коливань між прийняттям, ідеалізацією столиці та відразою до неї, підкресленням її фантасмагорійності, мертвотності і відчуженості.

Підрозділ 4. 8. «*Естетичний модус петербурзького тексту: антична матриця в постколоніальному мовленні ("Художник" Т. Шевченка)*» містить аналіз постколоніальної перспективи написаної «фактично з принуки, як безвихідь» (М. Наєнко) повісті. Українські маркери та потужна українська літературна традиція відтворення петербурзького тексту є цілком закономірною. Принаймні, у Т. Шевченка можна простежити лінію негативного ставлення до «чужого», «ворожого» Петербурга, ненависті до імперської столиці, що постає міфологізованим інфернальним простором. У період заслання засоби репрезентації «петербурзького тексту» змінюються, внаслідок чого відверто негативне ставлення до столиці переноситься у підтекст. Ця відкрита позиція

Т. Шевченка, проте, парадоксально узгоджувалася з грайливо-іронічною художньою технікою Шевченка-прозаїка.

Творче використання усталених нарративних технік і текстових стандартів слугує способом деміфологізації імперського, зокрема шляхом утвердження національного міфу України. Акцентовано увагу на чиннику читацької рецепції, декодування націєтворчої стратегії в авторській мімікрії, маскуванні, іронічній грі в лояльного до імперії об'єктивного спостерігача / споглядача. Паралельно з цим інтерпретується репресивний досвід автора як вилушення з прихованих та утаємничених кодів імперськості контроверсійного письма, послідовно виробленої мовленнєвої поведінки.

Підрозділ 4. 9. *«Гетеротопія як модель множинного простору імперії («Вояжери» Г. Ф. Квітки-Основ'яненка comparatur імперського травелогу)»* побудований на дослідженні гетеротопії в українській прозі в контексті просторових кодів. Повість Г. Квітки-Основ'яненка вельми оригінальна з точки зору жанрової специфіки. Критику імперії подано у формі уявного травелогу, своєрідної системи вражень, емоцій, віддзеркалення бажань і примітивного мислення провінційного дворянства. Твір проаналізовано як пародію на імперський культурний простір, що набуває аксіологічних сенсів у низці переміщень, експансії, трансгресії на територію чужого, іншого. При цьому висміювання хибної європеїзації обертається опосередкованою формою антиколоніальної критики. Мімікрія, бездумне копіювання стає справжнім мавпуванням, подвоєним у гетеротопії як формі інтенсивного «виробництва простору» деформацій, семантичних зсувів і зміщень. Продукування простору здійснюється в уяві, за допомогою фантазування, яке перетворюється у ланцюжок чудернацьких переплетень, гротескних образів, дзеркальних відображень. Вони відтворені у переміщеннях імперськими просторами, механістичному русі скульптурних поз и жестів, скам'янілих тіл, автоматів, ляльок, маріонеток замість людей. При цьому семантизація простору безпосередньо пов'язана з суб'єктивними інтенціями, внутрішнім світом наратора-візіонера. Перед нами інверсивна, критично переосмислена модель зарядженого людськими властивостями, почуттями, емоціями феноменологічного простору, описаного Г. Башляром. Її застосування по відношенню до культурних реалій першої половини XIX ст. дозволяє адекватно інтерпретувати вельми характерну для імперії галоманію, моду на все французьке, закордонне, мавпування, сліпе наслідування зразків чужої культури. Привертає увагу співвіднесеність цієї поведінки з культурною прецедентністю, отже, прочитання «вояжів» як риторичних фігур, в алегоричному ключі. Текстуальне прочитання просторових перевтілень зумовлює їх трансгресивний характер, вихід за власні межі, експансію, яка спричиняє кризовий характер гетеротопії без географічних кордонів. Варта уваги власна інтерпретація українським прозаїком концептів просвітницької культури, утопій психоавтоматів і механізмів як алегорій живих людей, їхньої непередбачуваної поведінки. Пародійний ефект посилюється не тільки нанизуванням невідповідностей форми і змісту, простору дії і простору уяви, але й полемікою

з імперським травелогом, передовсім його найбільш реакційними, опозиційними по відношенню до Г. Квітки-Основ'яненка представниками. Однак антиколоніальна критика підпорядкована вирішенню жанрових завдань на рівні інакомовлення, просторового повороту, переосмислення бі- і тернарної моделей культури. Твір Г. Квітки-Основ'яненка проаналізовано в контексті традиції подорожнього жанру у Ксав'є де Местра, М. Гоголя, Й. Сенковського.

П'ятий розділ «Трансляційні практики націєрозповідності. Мовлення, ідеологія, тропологічна поетика, національна історія» вперше присвячено системному дослідженню національної історії крізь призму мовленнєвих жанрів, що призвело до природного становлення канону нової української прози в умовах білінгвізму, культурної гібридизації, перехресних мовних кодів. Апробовані постколоніальною критикою поняття контрдискурсу, українсько-російської інтертекстуальності, різноманітних риторичних стратегій, антиколоніальних інтенцій художнього письма засвідчують їх продуктивність в інтерпретації літератури підімперської України. Розгляд її через націєрозповідність як спеціальну новомову дає підстави для ретельного аналізу всієї палітри складних міжмовних і міжкультурних зв'язків.

У підрозділі 5.1. «*Білінгвізм і тропи постколоніального мовлення в українській прозі першої половини XIX ст.*» простежено складний процес становлення української літератури національною мовою на теренах Російської імперії. Білінгвізм розглянуто в аспекті співіснування офіційного і неофіційного мовлення, імперського дискурсу та антиколоніальної субверсії. У цьому напруженні народжується постколоніальне мовлення з властивою йому підривною, самовикривальною тональністю, прихованим розвінчанням шанобливого ставлення до мови колонізатора. Простежено визрівання української літератури в умовах гібридної ідентичності, інтеграції вищих прошарків суспільства в імперські кола, сюжетами службових кар'єр, офіційних біографій і незалежною мовною поведінкою, ментальним простором. Досліджено феномен маргінальності в контексті взаємовпливів мови-донора і мови-реципієнта, мови метрополії і мови колонізованого, дискурсу влади та його перетворення в мовлення з протилежними значеннями. Взаємодія відбувається на ґрунті трансферу, культурного переміщення мовних кодів і створення специфічної українсько-російської інтертекстуальності. Застосоване з цією метою поняття білінгвізму проливає світло на різнобічність і нерозкритий потенціал українських нарацій в умовах культурної гібридизації.

Саме на перетині двох дискурсів народжується націєрозповідність – поняття, введене в науковий обіг Г. Бгабгою в його методологічно засадничій праці «*Нація і розповідь*». Воно означає можливість дослідження процесів поступу нації через її розповідні техніки і прийоми, літературне мовлення, сферу текстуальності як таку. Це поняття синтетичне, в ньому поєднується ідеологія і мова, інтенції колонізатора і колонізованого. У гібридній взаємодії цих суб'єктів витворюється специфічна новомова, яка здатна відтворити прагнення нації шляхом декодування панівної мови. Ці зміни, культурні переміщення притаманні колоніальним суспільствам, які змушені творити багатозначні мовні

коди і використовувати мову метрополії для її розвінчання, почасти пародійного зниження. Назустріч цій тенденції рухається стихія живої народної мови, яка стає питомою частиною національного розповідного дискурсу. У цьому сенсі націєрозповідність передбачає «дослідження амбівалентності самої мови із обличчям Януса у побудові дволикого дискурсу нації» (Г. Бгабга).

У підрозділі 5.2. «*Колоніальність як риторика: між топологією мовчання/замовчування і дискурсією промовляння (Г. Квітка-Основ'яненко)*» націєрозповідність розглянуто у мовленнєвій компетенції поневоленого суб'єкта, коли «народи колишніх російських колоній переважно зберігають мовчання» (Є. Томпсон). Мовчання – це антропологічний феномен, який перетворюється на текстотворчу стратегію української літератури, стає критерієм її *прозаїки*, тобто самої можливості «мислити прозою» (Г. Морсон, К. Емерсон). Культурна заблокованість зумовлює появу зон мовчання, які, продукуючи власну фігуративність, риторику недомовленостей і приховану комунікацію в підтексті, сприяють різноманітній «фрагментації імперського дискурсу» (М. Шкандрій) у межах колоніальних практик: удавання, маскуванія, перелицювання, представлення світу «навиворіт» і деконструювання *Іншого* не як підпорядкованого метрополії, а як повноправного учасника спротиву асиміляції та уніфікації. Мовчання як «інобуття мовлення», мімікрія долаються у *замовчуванні*, своєрідній грі, дискурсії, демонстрації готовності перейти до промовляння, що почасти виливається у проповідництво, релігійну риторику і дидактизм.

Подібне роздвоєння покладене в основу висвітлення поведінки і риторики колоніальної людини не з точки зору метрополії, влади, а зсередини, з самих нутроців, середостіння, рідного ґрунту. В надзвичайно складній інтерпретаційній схемі акумулюється репресивний досвід колонізованого, пригнобленого і приниженого, причетність до імперських структур і домінальних відносин. Він розпізнається в риториці проговорювання, поетиці акцентів, вилущених у площині читацького сприймання. За зовнішнім багатослів'ям і церковною риторикою (молитва за царя) повісті «Добре роби – добре і буде» криється істинна невербальна поведінка, яка слугує другим планом, підтекстом в інтерпретації становища колонізованого народу, колоніальності як антропологічної межі, або *tertium comparationis* в царині зіставлення імперського центру і периферійної зони, околиці на рівні тексту. У цьому творі підпорядковане не промовляє від самого себе, не усвідомлює свій стан з позиції *Іншого*, бо ж затінене надто густою орнаментикою панегірику, похваліяння і риторичної аргументації існування сокровеного патріархального зв'язку між царем і простим хліборобом. Проте за цим молитовним славослів'ям прихований той підтекст, який оприявнюється читачем у річищі постколоніальної теорії. Мовчання надто продуктивна категорія аналітичної антропології, яка дозволяє деконструювати колоніальність, розщепити її на декілька рівнів рецепції, побачити за підпорядкованим зовсім інше, контрдискурс, незгоду, полеміку на рівні текстуальної чутливості. Повість Г. Квітки-Основ'яненка «Добре роби – добре і буде» піддано аналізу в ключі класичної ситуації трансферу, зустрічі

риторичних традицій М. Карамзіна та їх пародіювання Ф. Достоевським за посередництва М. Гоголя.

З позиції «дискурсу влади» (М. Фуко) більш складна, неоднозначна колоніальна ситуація окреслюється в «Козир-дівці». Текст постає антропологічним досвідом, який демонструє зростання жіночого голосу, поки що в легітимних межах колоніально-імперського домінування. Прояви в сюжеті жіночого дискурсу здійснюються під впливом випадку, ексцесу, що порушує нормальний плин життя і ламає жорстку номенклатурність патріархального суспільства. Детективна інтрига є тим «вибуховим», деконструюючим началом, яке приводить у дію здавна незмінні механізми життя, статичний часопростір колонізованого. Повість цікава передусім тим, що фіксує тектонічний зсув у жіночій психології і закріплює за нею здатність до промовляння. Інакше кажучи, вона відповідає на головне питання постколоніальної критики: «...чи може залежне (як жінка) промовляти?» (Г. Співак). Діалог героїні з владою здійснюється в площині мовлення як моделювання принципово немовленнєвих дискурсів, як-от соціальної картини світу, суспільного розшарування і жорсткої детермінованості патріархального ладу політикою імперського домінування. Тому мова відіграє тут надто важливу деконструктивну самовикривальну роль та є інструментом розтину системи з позиції поневоленого, колонізованого. Промовляння поневоленого жіночого суб'єкта в умовах колоніально-імперського домінування в повісті «Козир-дівка» подається як інверсія мовчання, удаваної впокореності. У висновках доводиться ідея про амбівалентність проявів колоніальної риторики між ословленням, протестом і цілковитою мімікрією, мовчазною згодою.

Опозиція мовчання і промовляння являє собою поле особливого напруження, з якого й постає риторика поведження зі словом і його контекстами, натяками, недомовленостями, непроявленим сенсом. У цій проміжній зоні слово стає подією, озвученою метафорою буття або, за гайдегерівською формулою, домом буття, однак, народжується воно з мовчання, монологічної згоди з поневоленням і домініальними відносинами як цілком природними. Тому риторика колоніальності завжди контрапунктно оточена інтервалами і цезурами, зонами замовчування і навіть відвертої німоти, в ній немає остаточного ословлення так само, як фатального забуття, викреслення з поля реальності, химерної мімікрії.

У підрозділі 5.3. «*Жанрова дескрипція колоніальності: між релігійною ідилією, пропагандистською риторикою і мімікрією (Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка)*» досліджуються антропологічні складники жанру як текстотворчої стратегії, якій підпорядковані авторське світовідчуття, персональні структури, мовленнєві коди, читацька рецепція. Закцентовано моделюючу функцію «ідеологічної ідилії» (Д. Чижевський) в літературі підімперської України, простежено її зв'язки з реальним життєвим досвідом, власною біографією Квітки-Основ'яненка, яка теж має всі ознаки жанровості, моделювання за певним наперед продуманим сценарієм, канонізації пережитих емоцій, дитячих вражень та історичних перипетій. Догматизм й авторитарність колоніалізму корелюють з канонічним словом ідилії, створюючи особливі умови прагматизації жанру, його

конструктивної ролі в донесенні до читача потрібної ідеї, остаточного смислу. Творчо експлуатуються численні ідилічні реалії, панегірична риторика, що перетворює репресивно-примусову інституцію рекрутчини на богоугодне діло, сакралізоване служіння царю («Божі діти»). Ідиліка застигає у своїх формах і набуває ознак християнської ідилії, яка не виключає лубочності й надмірної белетризованості. Опозиційні відношення влади та підпорядкованого Іншого стираються й нівелюються яскравістю примітивного образу, в який починають вірити і колонізований, і колонізатор.

Лояльність до імперії у формі цілковитої мімікрії під настанови просвітницької літератури розкрита в міні-циклах «Умные дети», «Одолжение от нищего». Доречним з погляду стратегії дослідження виявляється запропонований герменевтичний аналіз цих текстів в аспекті міжмистецького синтезу і трансферу філософії Д. Юма, Е. Берка, Дж. Локка. Тим часом колоніальність репрезентовано як зміну ідентичності у формі перейменування, перевдягання, демонстрації знаків імперської приналежності («Бессрочный»). Персонаж постає втіленням готової ідеї, наперед визначеної потребами декларативної, прихильної до офіційної політики, авторської позиції. Г. Квітка-Основ'яненко опоетизовує царську службу, використовуючи популярні тогочасні стереотипи суспільної свідомості. Пропагандистська складова створюється риторикою прикладів, розповідями про військові звитяги, оспівуванням баталії як стихійної ірраціональної дії з містичним відтінком, уснопоетичною візією народного духу і сили як нерозчленованої єдності, що не піддається кількісному вимірюванню. Розповідні практики персонажа спрямовані на ідеалізацію свого, православного, істинного, правильного, яке протиставлене чужому, «народу паршивому», достойного висміювання і глузування. Опозиція свого і чужого оформлюється як ми й увесь світ, що дає підстави говорити про чітко окреслену імперську позицію розповідача. Із персонажа як цілості вихолощується його внутрішня іпостась, ідентичність, і він стає спорожнілим вмістилищем зумовлених практичними потребами клішованих знаків і символів підпорядкованої гібридної культури.

Мімікрія як стирання відмінностей унаслідок хамелеонівського пристосування до дискурсу влади стає предметом нарису Є. Гребінки («Черта из частной жизни Бочоночка»). Дисертант зупиняється на ефекті дзеркальності, логіці трансформацій, зміщенні планів як мімікрійних технік персонажа. Простежено зв'язок колоніальної людини з ритуальною поведінкою. Відкуповування і колонізація за допомогою української гостинності (пригощання варениками) має і зворотну силу: тамування агресії і припинення залякування як мімікрійної техніки імперського домінування. Отже, колоніальність має свою риторичну, заґрунтовану на певних оповідних прийомах, підпорядкованих жанровим принципам організації художнього матеріалу.

Варіант трикстеріади як обдурювання, удаваного чаклунства, зачаровування екзотикою та інших практик колонізації продемонстровано в оповіданні-анекдоті Є. Гребінки «Крученая овца». Виокремлено прагматичну функцію жанру як деканонізацію, узагальнення, синтезування його ознак на засадах

створення ідеологічних конструкцій на кшталт державної ідилії, поміщицької утопії суспільної згоди, стилізованої під народне мистецтво виховної дидактики, олітературнення фольклорно-міфологічного матеріалу.

У підрозділі 5. 4. *«Перелицювання / карнавальність / анекдот: антропологічна інверсія колоніального нарративу (Г. Квітка-Основ'яненко, М. Гоголь, Є. Гребінка)»* йдеться про поверхово досліджений твір Г.Ф. Квітки-Основ'яненка «Головатый (Материал для истории Малороссии)» з огляду на непоміченість у ньому елементів контрверсійного мовлення, альтернативної концепції національної історії. Розглянуто роль психоемоційного компонента, родинного літописання і міжпоколіннєвої біографії у створенні регіональної моделі історії. Найголовнішим чинником є інтеріоризація подієвого плану в людську поведінку, побут, емоційне переживання минувшини. Застосовано поняття краєзнавчого, локального погляду на загальнонаціональне в контексті імперського. Обґрунтовано нову модель історизму, крізь призму якої прояснюються шляхи розвитку національної прози. Доведено, що карнавальність є надзвичайно продуктивним інструментом у розкодуванні постколоніальних сенсів твору. Розглянуто засоби карнавалізації світу, серед яких перевдягання, маскування, різноманітні містифікації тощо. Цікавим моментом є співвіднесення зі світом навиворіт звичаєвого ладу Запорозької Січі. Встановлено щільний зв'язок між жанровою кумуляцією, нанизуванням анекдотів і життєвих казусів та засобами осмішування, карнавалізації. Акцентовано на особливій театральності, ігровому характері публічних акцій останнього запорожця, які вкладаються у фреймову структуру взаємодії суб'єктів. Виокремлюються мікросцени, акти, які постають інтродукцією до головної містерії розігрування ролі, мімікрії на очах імперських осіб і цариці. Обґрунтовано модерне розуміння ідентичності, яка стає предметом торгу, культурного обміну, обстоювання своїх прав. Використання колоніальної екзотики слугує виразним проявом перформативної поведінки, що є запорукою досягнення мети на імперській сцені. Демонстрація подвійної ідентичності здійснюється й за допомогою віртуозного володіння мовними кодами, які поєднуються часто-густо в межах однієї комунікативної ситуації. Серія епізодів, казусів постає формою репрезентації історичної пам'яті, її побутування в наративі, жанрі, фабулі. Тексти М. Гоголя і Є. Гребінки проаналізовано і в площині лицедійства, карнавальних перевтілень і перевдягань, інверсованого постколоніального мовлення як вивільнення ресурсів неофіційного лексикону, репрезентації народної сміхової культури, усноповідної жанрової традиції.

Розкодуванням колоніальності у формі лицедійства з перевдяганням та грою, переключенням мовних кодів виглядає сцена зустрічі запорожців з царицею в «Ночі перед Різдвом» Гоголя. Аналогічну функцію виконує трансформація канонічної біографічної моделі, анекдотизація оповіді, висвітлення історії в суб'єктивному ракурсі в оповіданні Є. Гребінки «Искатель места».

У підрозділі 5. 5. *«Поетика історії: форми репрезентації, імагологічні проєкції, деконструкція готичного прозопису (дослід Є. Гребінки)»* йдеться про

романтичну інтерпретацію національної історії у повісті Є. Гребінки «Нежинский полковник Золотаренко». Застосувавши методологію історичної школи «Анналів», вдалося компетентно висвітлити, яким постає зображення минулого з позицій його переживання суб'єктом оповіді. Грунтовним виявився аналіз Гребінчиного тексту не тільки у контексті постколоніальної теорії, а й з'ясуванні ролі жанротворчого чинника і вальтер-скоттівської традиції у формуванні самобутнього історичного письма на національному ґрунті, як і конструктивної ролі етностереотипів в інтеріоризації історії, інтелектуальному перенесенні її образів у сферу внутрішньої поведінки, емоційного переживання. Доведено, що альтернативне прочитання історичних подій у контексті культурної антропології, етноімагології, трансферу чужих моделей у своє середовище, набуло перспективи розвитку. Продуктивним є застосування нового історизму як наукової моделі прочитання історичної нарації Гребінки крізь призму чутливості, етностереотипів, моделювання картин приватного життя. З цього погляду методологія французької історичної школи «Анналів» дозволяє побачити в тексті альтернативну, контроверсійну концепцію історії. Її інтерпретація увиразнюється методами літературної імагології, жанрової типології, культурного трансферу.

Проілюстровано зв'язок між авторською концепцією історії і національною пам'яттю, селекцією, архівуванням подій минулого в емоційному досвіді народу, суб'єктивною інтерпретацією і навіть міфологізацією фактів, джерел, постатей. Йдеться про новий тип історизму, що сприяє модерності історичного письма й набуває інтернаціонального характеру. Простежено зв'язок з баладністю як особливим жанровим, стилетворчим чинником, що постає у посередницькій функції, увиразнює європейську традицію літературного історіописання. Проаналізовано механізми трансформації епічного начала, яке підкорюється зображенню приватного, побутового життя, відтворює камерні ситуації. Окрему увагу приділено етностереотипам, умовам і факторам їхнього утворення під впливом історичної ситуації, політичної кон'юнктури, психологізації уявлень про Іншого. Наголошено на щільному зв'язку стереотипів і т. зв. постісторичної ситуації, національної пам'яті. Спеціально вивчено способи трансформації історичної правди, шляхи її трансферу вбік приватного, камерного простору. Поетика історії постає сукупністю тропів, здатних відтворити минуле в його суб'єктивно емоційному заломленні, в індивідуальній інтерпретації і контроверсійній концепції історичного процесу.

У підрозділі 5. 6. «*Антропология і політика національного письма крізь tertium comparationis (Г. Квітка-Основ'яненко)*» акцентується компаративний характер першого українського оповідання, проаналізованого в контексті ідей історичної школи «Анналів» і культурної антропології ХІХ ст. «Салдацький патрет» прочитується у площині метатексту автора і всієї тодішньої української словесності, бо є програмним і корелює з багатьма актуальними екстралітературними питаннями. Г. Квітка-Основ'яненко створює щось на кшталт відкритої структури, пояснюючи свої наміри в «Суплиці ло пана издателя», цій квінтесенції іронічної критики та пародійного слова. Квітчина

контroversія вельми технічно, аж до окремих лексем і словотвірних витівок, умонтована в імперську доктрину офіційної літератури, продукуючи майстерний симбіоз практик письма, що сприяють створенню ідентичності свого, національного, україноцентричного дискурсу. Пародійні інтонації, тактика глузування над опонентами постають тим ґрунтом, на якому уможлиблюється ретельно виписана парадигма української літератури, в якій знаходиться місце «і звичайному, і ніжньому, і розумному, і полезному» (Г. Квітка-Основ'яненко). Еластичну здатність слова до відтворення цієї палітри естетичних властивостей і антропоцентричних характеристик Квітка довів власною творчістю. Крім того, в цій лаконічно окресленій системі вже в зародку міститься ідея особливого синкретизму, амальгамності, гетерогенності, яка стане онтологічною рисою всієї української літератури. Синхронне співіснування «звичайного» як аналітики повсякденного в реалізмі, «ніжнього» як утілення емоційної сфери, чутливості, «філософії серця» в сентименталізмі, «розумного» як орієнтування на постулати класицизму, «полезного» впливу на особистість, перевиховання, нав'язливої дидактики в просвітницькому дискурсі відразу дається взнаки на рівні системності. Дисертант доходить висновку, що націєрозповідність першої половини ХІХ ст. постає на тлі античних порівняльних природничих описів, міжвидової компаративістики на кшталт Арістотелевої класифікації наук або життєписів Плутарха.

На підставі аналізу низки текстів, зокрема й публіцистичних, стає зрозумілою складність і неоднозначність умов формування нової української літератури. З-поміж численних текстів Г. Квітки-Основ'яненка є потреба обережно вибрати твори з чіткою програмою національної літератури, послідовним утвердженням канону письменства нового типу, класифікуючи російськомовну прозу з точки зору контroversійних функцій мови імперії у текстах української тематики, виокремлюючи у корпусі творів такі нарації, що ніби виглядають наслідують відомим зразків російської літератури, хоча насправді їх підважують, підкреслюють вторинність шляхом пародіювання, висміювання, осмішування затертих белетристичних прийомів. Строкатість і динаміку оповідних технік прозаїка можна простежити за допомогою культурного трансферу. Отже, питання чужої мови на питоми українському ґрунті – це питання культурного трансферу, яке може бути розв'язаним у площині запропонованої діаспорними літературознавцями (Ю. Луцький) концепції міноритетного мовлення, тобто підривного, субверсивного використання мови імперії в антиколоніальному наративі. Парадоксально, але саме на перетині чужої мови і своєї національної свідомості народжується нова українська література. Тому наше завдання полягає в тому, щоб «продемонструвати, яким чином національне виникає із сприйняття, асиміляції або відмови від чужого» (М. Еспань).

У підрозділі 5.7. *«Контroversійне письмо – національно гендерна стигматизація – ресентимент. Феномен “Сердешної Оксани”»* проаналізовано антропологічну концептосферу твору прозаїка у сфері етнічної поведінки, національної картини світу, текстотвірної ролі ініціаційного комплексу.

Простежено їх вплив на прочитання твору не лишень у постколоніальному вимірі, а й з точки зору «розшифрування кодів поневолення» (Г. Бгабга). Спеціальну увагу приділено ресентименту як колоніальній самоідентифікації, способу переживання національно-історичної відрази і плекання затамованої помсти, як і зв'язкам цих емоцій з деструктивними проявами тілесної поведінки.

З огляду на традицію висвітлення долі покритки в українській літературі даються взнаки історіософські сенси твору, співвіднесення особистої трагедії з національною та їх одночасне витлумачення з позицій християнської етики. Аналіз «Сердешної Оксани» та дзеркальної щодо неї «Широї любові» засвідчує багаторівневий характер вікового протиборства, в якому виокремлюються релігійно-етичний, соціальний, суспільний, історичний первні. При цьому взаємопов'язані між собою метафорою колонізації, загарбання і збечечення, вони вияскравлюються в українській національній картині світу з притаманною йому системою приписів, заборон і чітко прописаних наслідків за моральні переступи. На тлі численних наративів про загрожену ідентичність «Сердешна Оксана» вирізняється більшою оптимістичністю, ба більше, певною утопічністю як способом порятунку від приреченого існування в межах означеної традицією «парадигми Катерини» (О. Забужко).

Усе це дає підстави стверджувати, що в тексті Квітки представлено інверсію типово колоніальних практик насильства, гендерної травестії, перевдягання, примусового остриження, перейменування, зваблення, звалтування у світлі доконечного відновлення епічної рівноваги, родинних зв'язків, християнських цінностей. Оскільки «моральна утопія бачиться порятунком для колонізованої нації» (В. Агеева), важливо усвідомлювати способи її творення з огляду на попередній стан національної і гендерної упослідженості, можливість його декодування засобами конкретно-історичного, подекуди позитивістського аналізу раси, середовища, моменту.

У підрозділі 5. 8. *«Історія в родинному літописанні: антиколоніальний вимір жанрової пам'яті. Інверсія канону (Г. Квітка-Основ'яненко)»* обґрунтовано зв'язок жанрової структури повісті «Панна сотниківна» з традиціями національного історіопису, залучення функцій житія, літопису, родинної ідилії у прояві канону, втіленні одного з його варіантів у «неканонічному» тексті української літератури першої половини ХІХ століття. При цьому наполегливо підкреслюється роль жанрової пам'яті літопису, акумулювання в ньому історії, яка фатально переплелася з історією у форматі однієї долі. Продемонструвавши на прикладі конкретного епізоду з національного життя вельми цікаві жанрові зрощення, Г. Квітка-Основ'яненко перетворює їх на дієвий інструмент антиколоніального спротиву. Щоправда, його пафос ретельно приховано, ба більше, закамouflьовано жанровою мімікрією, наслідуванням агіографічної і літописної традицій, що акумулює, селекціонує і сакралізує минуле, створюючи несподівані форми історичної репрезентації, національної поведінки, повсякдення як прояву канону, репродукування його варіантів у принципово «неканонічному» контексті. Синтезуючи часопросторові пласти, жанрову архаїку, колективну народну

пам'ять із колоніальними нарративами, транслюючи священне в мирське, застосовуючи непрямі аналогії між історією і сучасністю, письменник створює текст потужної мнемонічної сили. Оприявнюючи в жанровій генералізації історичну пам'ять, він вишукує граматику тексту з імпліцитними формами спротиву колоніальному поневоленню, насильству, привласненню.

Таким чином, на культурному переміщенні, поглибленні традиції в перспективі міжмистецького і міжродового синтезу, настанові на усномовну розповідь, репродукування переказу про Параскеву в дзеркалі епох створюється досконалий художній текст. Квітка транслює фамільний досвід, прив'язує його до конкретних подій з життя роду, подекуди вдаючись до міфологізації і генеалогічних фантазій. У новому функціонуванні традиційного сюжету мають місце і питання художньої антропології: неканонічного типу святості героїні, комплексу жертвовності й ініціації.

У підрозділі 5.9. *«Історичні матриці сугестивного прозопису О. Стороженка. Між естетикою та ідеологією»* йдеться про творчу продуктивність запізнілої романтики О. Стороженка, який не лише вдало завершує гоголівську епоху української літератури, а й стає предтечею явища, яке вповні розвинулося в ХХ ст., у так званій химерній прозі. На тлі піднятих практичних питань, надмірної соціологізації, народницького пафосу середини ХІХ ст. художня манера прозаїка і справді вибивалася з тодішньої селянської епіки. Натомість закиди в хуторянстві, етнографізмі, локальній екзотиці, тривіальному побутописі в контексті сучасних літературознавчих підходів надаються до нового прочитання цього національно-естетичного феномена як надзвичайно строкатого, неоднорідного, пройнятого стилістичними новаціями, невидимими зрощеннями художнього письма, естетики й ідеології. Всупереч зовнішній інволюції вбік старої манери, у прозі О. Стороженка продукуються очуднені форми репрезентації старовини в контексті національного резистансу як утвердження козацького міфу, концептуалізації козакофільства на тлі його занепаду й маргіналізації як культурно-історичного типу. Тому прозаїк уважний до формотворчості як прояву естетизації дійсності, її «розпакування», реінтерпретації під впливом фантастичних елементів, вільної гри мотивами народної епіки, неупередженого використання усноповідних імперсональних структур. Вдаючись до химерного переплетення фольклорних, барокових, романтичних традицій, О. Стороженко у межах старомодності рухався до оновленого, по-справжньому прецедентного художнього слова.

У **висновках** викладено результати дослідження відповідно до поставлених завдань.

Підсумовуючи, слід наголосити, що українська література першої половини ХІХ століття вкрай інтенсивно рухається вбік естетичної переорієнтації на засадах переосмислення канону, вивільнення зі старих міхів традиціоналізму, поступової модернізації в складних соціокультурних умовах. Розглянута під кутом зору культурного трансферу художня антропологія нової української прози потребує набагато ширших контекстів, міжвидової взаємодії, комплексного дослідження українсько-російської інтертекстуальності та

культурної дифузії по той бік компаративізму як ситуації сучасної літературознавчої методології.

Доведено, що антропологічні чинники національного простору сприяють розумінню тексту як своєрідного експерименту, діалогу зі світом у межах авторських концепцій дійсності, модерного переосмислення культурної архаїки, трансляції традиції в новій літературно-художній свідомості. Аналіз творів українських прозаїків першої половини ХІХ століття засвідчує, що найчастіше обмін людським досвідом і зустріч світоглядів відбувається в ритуалі, в полі перетину, пограниччя, втіленні «психології народів» та ініціації, народженні нової ідентичності. Відібрані для аналізу тексти демонструють цю тему концентровано, на рівні сюжетотвірних, жанрових чинників, особливої матерії слова, фактурності художнього письма. Ці характеристики проливають світло на притаманні творам Г. Квітки-Основ'яненка енциклопедичну лапідарність і цілковите занурення у стихію звичаєвості й етнографізму як неодмінних складників відтвореного ритуалу української гостинності. Текст включається в механізм кодування традицією, яка оприявнюється у відповідних нормах і правилах, прецедентах і канонах. Вони ілюструють зіткнення старосвітської і модерної культури, козацької автономії та імперської асиміляції, зросійщення, хибної європеїзації тощо. Зіставлення спотворених моделей культурної поведінки у Г. Квітки-Основ'яненка і М. Гоголя дозволяє в ритуалі вбачати також інверсію, руйнування горизонту читацьких сподівань за допомогою поетики абсурду, послідовного розвінчання і зведення нанівець попередньої подієвості. З точки зору трансферу показовим є ярмарок як утілення перетину народної архаїки і культурних інновацій. Аналіз цього поліфонічного простору як обміну досвідом, зустрічі ідентичностей поглиблює розуміння антропологічних кодів літератури першої половини ХІХ століття.

Найбільш продуктивним з точки зору літературної антропології і культурної компаративістики виявився аналіз емоцій, що теж ритуалізуються і транслюють історико-міфологічну образність та колективний досвід у перспективі епох. Актуалізовані в кризові періоди національної історії, вони допомагають пояснити каузальний зв'язок подій, невіддільних від ідеологічних ландшафтів і національних краєвидів, місць пам'яті, меланхолійної настроєвості, туги, ностальгії та ін. Під цим кутом зору розглянуто колоніальний ресентимент як колективну чутливість, як і тропи, фігури мовлення, елементи контроверсійного письма, прикметні для української літератури означеного періоду. Варіативність проявів ресентименту в творах письменників, зв'язок комплексу національно-історичної образи з психологією колоніальної впокореності і підімперським статусом самої української літератури першої половини ХІХ ст. сприяє виробленню унікальної тропологічної поетики, ідеологічних метафор історії, її політичного підтексту. На основі аргументації про доцільність антропологічного підходу до типології націй з притаманною їм емоційною поведінкою, внутрішньо-чуттєвим синдромом обґрунтовано потужний вплив європейських романтичних доктрин, зокрема Й. Г. Гердера, на формування націєцентризму української літератури. Національна специфіка

емоційної поведінки пов'язана з проявами помсти, класової ненависті, протиборства, насильства, соціальної агресії, впливами повстанських рухів, психології бунту, що позначилися на формуванні антиколоніального світогляду. Проза В. Наріжного і Г. Квітки-Основ'яненка демонструє шляхи антропологізації жанру, репрезентації національної історії в жанрових формах і в площині націєрозповідності. Синтез народної психології і перебігу історії продемонстровано сентименталістським триптихом Г. Квітки («Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов»), психологічною прозою Є. Гребінки, романтичною творчістю П. Куліша. Чутливість – особлива категорія Кулішевої художньої антропології, котра дає змогу простежити динаміку людських емоцій на транскультурному і транснаціональному рівнях. У П. Куліша на помежів'ї сходяться античність, український фольклор, історія і сучасна авторові дійсність. Запропонована для аналізу прози Т. Шевченка модель нового історизму сприяє розумінню ресентименту і меланхолії як неодмінних складників історії, які закарбовуються у колективній пам'яті і вияскравлюють посттравматичний досвід нації. У цьому сенсі повість «Наймичка» Т. Шевченка – вельми характерний приклад кореляції відповідних емоцій із колоніальною впокореністю, синдромом поневолення, що обертається гібридною ідентичністю. Застосування аналітичної антропології Є. Гребінкою, Г. Квіткою-Основ'яненком для критики імперії зумовлює появу нестандартної форми травелогу у вкрай суб'єктивному ракурсі, у пережитому психодосвіді, фізичних відчуттях, тілесній поведінці.

Антропологічний підхід сприяє виокремленню крос-текстових елементів української прози, отже, вивченню її в контексті системних явищ, оновлення традиції, невпинного поступу художності нового типу. У цьому сенсі висвітлення національної літературної урбаністики в перманентному співіснуванні села і міста становило той фундамент, на якому порівнюються харківський і петербурзький тексти української літератури, з'ясовується питома вага рустикальності і модернізації у відтворенні міських образів, архітектурних кодів, їх міфопоетичних та історіософських візій. Застосування синергетичного методу сприяло всебічному представленню літературної біографії Харкова (Г. Квітка-Основ'яненко) в аспекті продукування текстобіографії як утілення життєвої і творчої програми з уславлення власного роду, індивідуальної причетності до його діянь, ототожнення родинного і національного простору. З огляду на цей синтез численні авторські концепції міського тексту розглянуто крізь призму антропології, аналізу обрядів переходу, ініціації, місцевого літопису з притаманною йому родинною чутливістю. Функціонування харківського тексту в синхронії й діахронії дає підстави для висновків про складні суперечливі зв'язки між імперськими канонами художнього історіопису та їхнім одночасним руйнуванням, контроверсією на рівні постколоніального мовлення. Питома вага жанрової архаїки, локальних текстів, власне авторських генеалогічних фантазій відбиває пошуки батьком української прози зламів і розривів минувшини, які закарбувалися в національній психології та далися взнаки у нових умовах колоніального поневолення. З точки зору культурного трансферу проаналізовано петербурзький текст як явище російської імперської

культури, що спорадично й латентно привласнюється українською літературою, стає предметом її інспірацій: від панегіричних уславлень, естетизації до відверто фізіологічних описів його антилюдської природи і національно-історичної відрази. З'ясовано важливість інтерпретації єдиного петербурзького міфу в антропологічній перспективі, у численних практиках іншості, висвітлення імперського мегаполісу з позицій української свідомості, перепрочитання теми в річищі національної літературної урбаністики. Усе це дає підстави побачити в художній інтерпретації петербурзької теми українськими письменниками (Шевченко, Гребінка) не доповнення до російського корпусу текстів, а діалог на рівні трансферу, міжнаціонального обміну, циркуляції образів, мотивів, людських доль і типів поведінки від інтеграції-кооптації в імперське русло до повного неприйняття асиміляції, її заперечення у формі різноманітних кпинів, філіппік, ламентаций.

Проаналізовані в чинній праці рівні художньої антропології, способи її функціонування в різних вимірах і контекстах зумовлюють нагальну потребу в дослідженні мовних і жанрових кодів, націєрозповідності, дискурсивних проявів питома національного письма. Білінгвізм як явище української літератури доби становлення розглянуто в контексті антропологічних феноменів мімікрії, культурної гібридизації, подвійної ідентичності, імперської лояльності. Відтак великий масив російськомовних текстів розглянуто з точки зору інакомовлення, лінгвістичної гібридизації, поширення суржику, етнографічних вкраплень, прихованого вивільнення мови колонізатора з-під владного імперського дискурсу. Цей підхід дозволив розглянути жанри української прози першої половини XIX століття як певні ідеологічні конструкти, простежити стратегії їхнього впливу на читача, вироблення практик контрверсійного письма. Націєрозповідність репрезентовано як багатовимірне поняття на перетині риторичного багатослів'я, мовчання, культурної німоти, замовчування, безголосого упокорення і дискурсу промовляння, інтенцій спротиву, перетворення слова на чин. Аналіз багаточисленних оповідних технік засвідчує розмаїття проявів національних форм нарації – від проповідництва, релігійно забарвлених ідилій, перелицювання, мімікрії до карнавалізації історичних наративів, зміни самих пріоритетів історіюписання, переосмислення жанрових традицій на новому етапі розвитку української прози. Твори Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Стороженка проаналізовано у широкому історико-літературному контексті, інтеркультурних зіставленнях і міжвидових аналогіях.

Перспективи застосування методології культурного трансферу пов'язані з виробленням антропологічної історії української літератури першої половини XIX століття в діапазоні інтеркультурних і міждисциплінарних узаємин. Дослідження антропології простору, літературної урбаністики сприятиме створенню комплексної історії етологічних жанрів, їх прочитанню в культурно-цивілізаційному контексті. Тим часом аналіз чутливості у майбутньому може стати підґрунтям для цілісної психоісторії української класики, а категорія

націєрозповідності дозволить поглибити взаємовпливи мови і нації у вивченні історії мовленнєвих жанрів конкретного літературного періоду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Малиновський А. Т. Антропологія української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери: монографія [наук. ред. Р. Радишевський]. Київ: Талком, 2022. 560 с.
Рецензія: Поплавська Н. Культурний трансфер і антропологічний вимір української прози першої половини ХІХ століття. *Studia Methodologica*. 2022. № 54. С. 122–128. *Рецензія на монографію Артура Малиновського «Антропологія української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери» (Київ: Талком, 2022. 560 с.)*.
2. Малиновський А. Т. Гастрономічний код національної ідентичності в романі Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Пан Халявський». *Харчові традиції – ментальний код нації*. Колективна монографія / за ред. Віват Г. І. Одеса, 2018. С. 23–41.
3. Malinowskyj Artur. Повесть Т. Шевченко «Музыкант»: моделирование пространства эстетического наслаждения. *Odessa. Muzyka. Literatura: ukraińsko-polski transfer kulturowy*: колективна монографія. Białystok, 2019. S. 129–138.
4. Малиновський А. Т. Архітектоніка меж у художньому тексті. *Границы текста / Границы в тексте*: колективна монографія / за ред. Малиновського А. Т. Луцк: Вэжа-Друк, 2020. С. 4–19.
5. Малиновський А. Т. Їжа в новелі М. Коцюбинського «Лист»: текст, психопоетика, ритуал. *Густативно-сапористичні модуси української та світової культур*: колективна монографія / за ред. Віват Г. І. Одеса. 2020. С. 21–31.

Статті у фахових виданнях України та зарубіжних країн:

1. Малиновський А. Т. Опозиція столичне – провінційне в побутописових нарисах І. О. Гончарова і Є. П. Гребінки. *Проблеми сучасного літературознавства*. Одеса, 2016. Вип. 21. С. 192–197.
2. Малиновський А. Т. Повесть «Художник» у світлі Шевченкової візії петербурзького тексту. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler. Sicht*. VI. München: Readbox unipress – readbox publishing gmbh Open Publishing LMU, 2016. С. 437–448.
3. Малиновський А. Т. Їжа як об'єкт інтерпретації в художньому світі Михайла Коцюбинського. *Рідний край. Альманах Полтавського*

- державного педагогічного університету. № 2 (37). 2017. С. 66–70.*
4. Malinovskyi A. H. F. “Hannusja” Kvitka-Osnovyanenko and “The Poppy cake seller from Iafertovo” by A. Pogorels’kyj in search of Ukrainian and Russian space canon. *KELM*. 2017. № 4 (20). P. 229–252
 5. Малиновський А. Т. Уречевлений світ літератури, або Від мікропоетики до антропології тексту. *Текст. Контекст. Інтертекст. Науковий електронний журнал*. Вип. 1 (3). 2018.
 6. Малиновський А. Т. Гостинність в українській літературі першої половини XIX століття: ритуал – антропологічна модель – культурна універсалія. *Слов’янський збірник*. Одеса, 2019. Вип. 23. С. 176–184.
 7. Малиновський А. Т. Adam Mickiewicz: tożsamość na pograniczu kultur. *Слов’янський збірник*. Одеса, 2019. Вип. 23. С. 164–176.
 8. Малиновський А. Т. Ярмарок у літературно-антропологічному вимірі: Микола Гоголь. *Рідний край. Альманах Полтавського державного педагогічного університету*. 2019. № 1 (40). С. 66–70.
 9. Malinowski A. Żydzi w literaturze rosyjskiej i ukraińskiej: modus antropologiczny. *Żydzi wschodniej Polski. Seria VII. Między Odessą a Wilniem: wokół idei syjonizmu*. Białystok, 2019. S. 215–222.
 10. Малиновський А. Т. Ярмарок – торг – обмін як фрейм соціально-рольової поведінки у повісті Г. Ф. Квітки-Основ’яненка. *X. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik “Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht” Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. Bd. 2019. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier. Verlag readbox unipress / Open Access LMU, München, 2020. P. 373–381.
 11. Малиновський А. Т. Філософія серця як трансфер християнської моралі в повістях Григорія Квітки-Основ’яненка. *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura. Język. Kultura. Historia*. Białystok, 2021. S. 257–269.
 12. Малиновський А. Т. Петербурзький текст Є. Гребінки в контексті етнокультурного пограниччя (на прикладі повісті «Записки студента»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2021. Вип. 49 (2). С. 93–97.
 13. Малиновський А. Т. «Головатий» Г. Ф. Квітки-Основ’яненка: стратегії перелицювання і тропи постколоніального мовлення. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. № 17. Т. 2. С. 177–182.
 14. Малиновський А. Т. Поетика історії: форми репрезентації, імагологічні проєкції, жанрова специфіка («Нежинський полковник Золотаренко»). *Південний архів*. 2021. № 87. С. 21–26.
 15. Малиновський А. Т. «Татарские набеги» Г. Ф. Квітки-Основ’яненка: від завоювання фронтів до утворення культурного тигля. *Проблеми гуманітарних наук*. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». 2021. Вип. 45. С. 240–251.

16. Malinowski A. Adam Mickiewicz w Odessie. Fenomen pogranicza. *Polacy w Odessie. Studia Interdyscyplinarne, Studia Odeskie*. Białystok – Odessa, 2021. S. 119–128.

Статті в індексованих виданнях (Scopus, Web of Science):

1. Malynovskyi A. The Architectonics of Sensibility in the View of the Theory of Cultural Transfer. Early Prose by Pantelejmon Kulish. *Studia Slavica Hung.* 65. 2020. № 2. S. 299–310 (Scopus).
2. Malynovskyj A. Bilingualism and the Figures of Postcolonial Speech. Cultural Transfers of Modern Ukrainian Prose. *Forum for World Literature Studies*. Vol. 13. № 4. 2021. P. 660–676 (Scopus).
3. Малиновський А. Харківський текст української літератури в контексті фронтірної ідентичності (Г. Квітка-Основ'яненко). *Slavia Orientalis*. LXXI. 2022. № 1. С. 31–46 (Scopus).
4. Malynovskyi A., Musiy V., Mizinkina O., Tombulatova I. Universal “Music” in the Prose of the Postmodern Era. *Postmodern Openings*. Editura Lumen. 2022. Vol. 13 (1Sup1). P. 276 – 299 (Web of Science).
5. Malynovskyi A. The Imperial Topography Sub Specie of the Province: Petersburg Texts of Ukrainian Literature (works by Y. Hrebinka). *Świat i Słowo*. 2022. 38 (1). С. 449–464 (Web of Science).
6. Malynovskyj A. Architectonics of emotions and subjective logic of national history in the prose of Taras Shevchenko. *Heteroglossia*. 2022. Vol. 13. *Studia kulturoznawczo-filologiczne*. S. 11–29 (Scopus).

Додаткові публікації:

1. Малиновський А. Т. Провинциал в столице в ореоле ментальної окрашенности: две модели «физиологической» дескрипции у Е. П. Гребенки и И. А. Гончарова. *Слов'янські наукові читання: літературознавчий та лінгвокультурологічний аспекти*. Одеса: Астропринт, 2016. С. 219–226.
2. Малиновський А. Т. Інтерсуб'єктивність художніх світів письменників-постмодерністів у сучасному компендіумі. *Слово і Час*. 2016. № 7. С. 115–123.
3. Малиновський А. Т. Шевченків «Художник» в «аполлонівській» оптиці петербурзького тексту: генеза, семантика, типологія, структура. *Вісник Одеського національного університету*. 2017. Т. 22. Вип. 1 (15). Філологія. С. 33–47.
4. Malinovsky Artur. Art and spacial dominants of national identity in “Hannusja” by H. F. Kvitka-Osnov"janenko and “The poppy cake seller from Lafertovo” by A. Pohorel's'kyj. *Ukraine und ukrainische Identität: in Europa: Beiträge zur Standortbestimmung aus/durch Sprache, Literatur, Kultur*. München: Readbox

- unipress – readbox publishing gmbh Open Publishing LMU, 2017/2018. С. 149–163.
5. Малиновський А. Т. Сміх як ідентитет національного в українській прозі першої половини ХІХ століття. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler. Sicht. VI.* München: Readbox unipress – readbox publishing gmbh Open Publishing LMU, 2018. С. 619–625.
 6. Малиновський А. Т. Еврей как *иной* в избранных произведениях украинской литературы ХІХ века: социально-антропологическая идентификация. *Antropologiczne aspekty literatury.* Białystok, 2019. S. 277–290.
 7. Malinowski Artur. Водные локации в литературе (границы текста, семантика, топология). *Żywioły. Motyw wody w literaturze, kulturze i sztuce.* Gdańsk, 2020. С. 11–20.
 8. Малиновський А. Т. Гостинність і антропологічна сфера художнього тексту. *Humanistyka między narodami.* Białystok–Kraków, 2020. С. 315–332.
 9. Малиновський А. Т. О читателе, границах текста и эстетической деятельности. *Границы текста / Границы в тексте: коллективная монография /* під ред. Малиновського А. Т. Луцк: Вэжа-Друк, 2020. С. 102–111.
 10. Малиновський А. Т. Тарту как город границ. Текст – кафедра – культура – история. *Границы текста / Границы в тексте: коллективная монография /* під ред. Малиновського А. Т. Луцк: Вэжа-Друк, 2020. С. 243–253.
 11. Малиновський А. Т. Поетика історії як гра колоніальною екзотикою («Головатый» Г. Квітки-Основ'яненка). Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення. Збірник тез доповідей міжнародної наукової конференції. 23–24 вересня 2021 року. Одеса, 2021. С. 113–121.
 12. Малиновський А. Т. Ярмарок – торг – обмін як фрейм просторового пограниччя (М. Гоголь – Г. Квітка-Основ'яненко). *Bibliotekarz Podlaski.* 2021.Т. 51. № 2. С. 35–62.
 13. Малиновський А. Т. Національна природа сміху в українській прозі першої половини ХІХ ст. («Салдацький патрет» Г. Квітки-Основ'яненка. Поза межами канону). *Формування основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства.* Київ – Мюнхен: Рута, 2022. С. 181–188.
 14. Малиновський А. Т. Романтична історіософія А. Міцкевича. Емоції. Простір. Імперія. *Київські полоністичні студії.* 2022. ХХVІІІ. С. 144–172.

АНОТАЦІЯ

Малиновський А. Т. Антропологія української прози першої половини ХІХ століття. Культурні трансфери. Монографія.

Монографія на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.01 – українська література; 10.01.05 – порівняльне

літературознавство; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2023.

Монографію присвячено українській прозі першої половини XIX століття в антропологічному вимірі. Її осмислення з позиції культурного вибуху, мінливості канону, перехідності художньої системи спонукало автора до виходу за межі власне літературознавчої методології. Історико-міфологічні проєкції, міжнаціональні аналогії, мовно-етнічні екскурси потребують опертя на синергетичну концепцію культури. Застосування теорії культурного трансферу і тезаурусного підходу сприяє вивільненню української літератури зі завузьких меж етнографічного прочитання, з лабет старомодності, локальності, надмірної соціологізації, народницького пафосу.

Сучасні підходи створили підґрунтя для нівеляції затертих уявлень про її відрубність, хуторянство, відсталість, як і, буцімто, властиву їй провінційність і маргінальність, які насправді були творчо продуктивними стратегіями модерного письма. Системно вивчено поступ новочасної літератури від її народження, досвітоків до усталення канону, заґрунтованого на багатоманітному наповненні слова, палімпсестності його історичних сенсів, відкритості до діалогу традицій з новаторством. Принципово новий погляд на першопочаток українського письменства в контексті культурної історії літератури проливає світло на його модерність, зв'язок із процесами націєтворення в умовах гібридизації, розколотої ідентичності і «заблокованої культури».

Проаналізовано антропологічні коди національного простору як гетерогенної і надзвичайно рухливої категорії нової української прози. Простежено щільний зв'язок утілених у текстових структурах культурних універсалій з художніми просторовими моделями означеної доби. Співвіднесену з ними сферу емоцій висвітлено в контексті нового історизму, що уможливило висновок про їх багат шаровий палімпсестний характер і роль у транс- і міжтекстовій взаємодії. Продемонстровано можливості крос-культурного аналізу української прози першої половини XIX століття, зокрема на рівні вивчення жанрів, мистецької урбаністики, мовних кодів тощо. Зроблено висновок про творчу здатність українського літературного канону до самооновлення в складних діалогічних взаєминах культурного трансферу.

Ключові слова: архітектоніка чутливості, геопоетика, культурний трансфер, літературна антропологія, постколоніальна критика, синергетика, фронтірна ідентичність.

SUMMARY

Malinovsky A. T. Anthropology of Ukrainian prose of the first half of the 19th century. Cultural transfers. Monograph.

The dissertation is devoted to Ukrainian prose of the first half of the 19th century in an anthropological dimension. Its interpretation from the point of view of the "cultural" explosion, the variability of the canon, the transience of the artistic system prompted the author to go beyond the literary methodology itself. Historical-

mythological projections, international analogies, language-ethnic excursions need to be based on a synergistic concept of culture. The application of the theory of cultural transfer and the thesaurus approach contributes to the liberation of Ukrainian literature from the narrow framework of ethnographic reading, from the shackles of old-fashionedness, locality, excessive sociologization, and populist pathos.

Modern approaches make it possible to avoid worn-out ideas about its remoteness, rurality, and backwardness, to remove from it the robes of provincialism and marginality and turn them into creatively productive properties of modern writing. The progress of modern literature from its birth, dawn to the establishment of a canon based on the multilevel of the word, the palimpsest of its historical meanings, openness to the dialogue of traditions is reproduced. A fundamentally new look at the origins of Ukrainian writing in the context of the cultural history of literature sheds light on its modernity, the connection with the processes of nation-building in the conditions of hybridization, split identity and "blocked culture".

It is proven that the anthropological factors of the national space contribute to the understanding of the text as a kind of experiment, a dialogue with the world within the limits of the author's concepts of reality, a modern reinterpretation of the cultural archaic, the translation of the tradition in a new literary and artistic consciousness. The analysis of the works of Ukrainian novelists of the first half of the 19th century proves that most often the exchange of human experience and the meeting of worldviews takes place in a ritual, in the field of intersection, borderland, the embodiment of the "psychology of nations" and initiation, the birth of a new identity. The texts selected for analysis demonstrate this topic in a concentrated manner, at the level of story-creating, genre factors, the special substance of the word, the texture of artistic writing. These characteristics shed light on the inherent works of H. Kvitky-Osnovyanenko's encyclopedic lapidary and complete immersion in the element of custom and ethnography as indispensable components of the recreated ritual of Ukrainian hospitality. The text is included in the mechanism of coding by tradition, which is manifested in the relevant norms and rules, precedents and canons. They illustrate the clash of old-world and modern culture, Cossack autonomy and imperial assimilation, fusion, false Europeanization, etc. Comparing the distorted models of cultural behavior in H. Kvitka-Osnovyanenko and M. Gogol allows us to see in the ritual also an inversion, the destruction of the horizon of the reader's expectations with the help of the poetics of the absurd, the successive debunking and nullification of the previous events. From the point of view of transfer, the fair is indicative as the embodiment of the intersection of folk archaism and cultural innovations.

The most productive from the point of view of literary anthropology and cultural comparativistics was the analysis of emotions, which are also ritualized and transmit historical-mythological imagery and collective experience in the perspective of epochs. Updated in crisis periods of national history, they help to explain the causal relationship of events inseparable from ideological landscapes and national landscapes, places of memory, melancholic mood, longing, nostalgia, etc. From this point of view, colonial resentment is considered as a collective sensitivity, as well as tropes, figures of speech, elements of controversial writing, characteristic of Ukrainian literature of the specified

period. Variability of manifestations of resentment in the works of writers, the connection of the national-historical image complex with the psychology of colonial subjugation and the sub-imperial status of Ukrainian literature itself in the first half of the 19th century. contributes to the development of unique tropological poetics, ideological metaphors of history, its political subtext. On the basis of the argument about the expediency of the anthropological approach to the typology of nations with their inherent emotional behavior, inner-sensual syndrome, the powerful influence of European romantic doctrines, in particular J.G. Herder's, on the formation of national-centrism in Ukrainian literature is substantiated. The national specificity of emotional behavior is associated with manifestations of revenge, class hatred, confrontation, violence, social aggression, the effects of insurgent movements, the psychology of rebellion, which affected the formation of an anti-colonial worldview. Prose by V. Narizhnyi and H. Kvitky-Osnovyanenko demonstrates ways of anthropologizing the genre, representing national history in genre forms and in the plane of national narrative. The synthesis of folk psychology and the course of history is demonstrated by the sentimentalist triptych of H. Kvitka ("Marusya", "Serdeszna Oksana", "Sincere Love"), the psychological prose of E. Hrebinka, the romantic work of P. Kulish. Sensitivity is a special category of Kulish's artistic anthropology, which makes it possible to trace the dynamics of human emotions at the transcultural and transnational levels. In P. Kulish, antiquity, Ukrainian folklore, history and the author's modern reality converge on the border. The model of new historicism proposed for the analysis of T. Shevchenko's prose contributes to the understanding of resentment and melancholy as indispensable components of history, which are imprinted in the collective memory and excavate the nation's post-traumatic experience. In this sense, T. Shevchenko's story "The Mercenary" is a very characteristic example of the correlation of the corresponding emotions with colonial subjugation, the enslavement syndrome, which turns into a hybrid identity. The application of analytical anthropology by E. Hrebinka, G. Kvitka-Osnovyanenko for criticizing the empire leads to consideration of the non-standard form of the travelogue from an extremely subjective perspective, in the psychological experience, physical sensations, and bodily behavior.

The prospects of applying the methodology of cultural transfer are related to the development of an anthropological history of Ukrainian literature of the first half of the 19th century in the range of intercultural and interdisciplinary relations. The study of anthropology of space, literary urbanism will contribute to the creation of a complex history of ethological genres, their reading in a cultural and civilizational context. Meanwhile, the analysis of sensitivity in the future can become the basis for a complete psychohistory of Ukrainian classics, and the category of national narrative will allow deepening the mutual influences of language and nation in the study of the history of speech genres of a specific literary period.

Keywords: architecture of sensibility, geopoetics, cultural transfer, literary anthropology, postcolonial criticism, synergetics, frontier identity.